

18

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

Часопис Социолошког друштва Републике Српске
и Српског социолошког друштва

БРОЈ 18

АУТОРИ

Марко Р. Попадић
Урош Б. Селенић
Милош Ст. Ернаут
Наташа З. Тешановић
Сања Б. Докић Мрша
Биљана Ч. Милошевић Шошо

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК 2023

ISSN 1840-1538
eISSN 2831-0330
UDK 316

ДЕЦЕМБАР 2023

Часопис је индексиран у:

SCINDEKS
Srpski citatni indeks

ERIH2015
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Социолошко друштво Републике Српске уписано је у
Регистар издавача Републике Српске под редним бројем 212.

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

број 18

2023 - излази годишње

НАУЧНИ ЧАСОПИС

UDK 316 / pISSN 1840-1538 / eISSN 2831-0330

Издавачи

Социолошко друштво Републике Српске
и Српско социолошко друштво

За издаваче

др Биљана Милошевић Шошо, редовни професор
Универзитет у Источном Сарајеву, Источно Сарајево, БиХ, Предсједник СДРС
др Лазар Жолт, редовни професор
Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, Србија, Предсједник ССД

Редакција

др Биљана Милошевић Шошо, редовни професор – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ
др Бојан Торлука, ванредни професор – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ
др Срђан Шљукић, редовни професор – Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Нови Сад, Србија
др Душко Трнинић, ванредни професор – Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука, Бања Лука, БиХ
др Андреј Ментел, доцент – Универзитет Коменски у Братислави
Братислава, Словачка
др Урош Шуваковић, редовни професор – Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитача, Београд, Србија
мср Миле Вукајловић, виши асистент – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ

Главни и одговорни уредник

проф. др Бојан Торлука

Секретар редакције

Милица Шиљак

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Лектор

Данијела Мандић

Штама

"DIS-Copy" Пале

Тираж

200 примјерака

Адреса редакције

Алексе Шантића 1, 71420 Пале
www.sociolog.rs -- drustvo@sociolog.rs

Марко Р. Попадић^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Академија ликовних умјетности

Требиње (Република Српска, Босна и Херцеговина)

Оригинални научни рад

UDK: 371.314.6:73/76

DOI: 10.5937/socgod18-42766

ПОДСТИЦАЊЕ ЛИКОВНОГ СТВАРАЛАШТВА УЧЕНИКА У ЗОНИ НАРЕДНОГ РАЗВОЈА^[2]

Сажетак: Циљ рада је да се експериментално испита могућности подстицања ликовног стваралаштва у зони наредног развоја. Сарадња, која се одвија са компјутеризованом особом, омогућује ученику да услијешније рјешава сложеније задатке него што би самостално, чиме увјекдава ње функције. Тај најредак изражен је прије и након задавања визуелних, вербалних и аудијивних нивоа помоћи током рјешавања ликовних задатака. Инструмент који је коришћен је адаптирана верзија шеста ЛВ1. Узорком су обухваћени ученици шестој разреда основне школе у Требињу. Резултати испитивања указали су на то да су дјеца показала најредак у свим задацима и било је много једноставније радити шестирање након експерименталној програма који је осмишљен тако да изради зону наредног развоја. Теоријске и практичне импликације рада дискутују се у вези са значајем и могућностима подстицања ликовног стваралаштва ученика.

Кључне ријечи: подстицање ликовног стваралаштва, зона наредног развоја, ликовни задаци, сарадња

УВОД

Када говоримо о значају подстицања стваралаштва у настави ликовне културе онда закључујемо о суштини и смислу наставе ликовне културе. Основни задатак наставе ликовне културе јесте развој креативности код ученика. Поставља се питање како развијати креативне капацитете ученика, да ли ученике треба подучавати стваралаштву или их мотивисати и подстицати на стваралачко изражавање. Маријан Рихтер (Marijan Richter) сматра да дјеца млађег узраста нису отепрећена начином представљања и да она имају мање проблема приликом посма-

^[1] marko.popadic01@gmail.com

^[2] Дио истраживања које је представљено у раду спроведен је за потребе израде докторске дисертације аутора.

трања рада, док се касније, са свијешћу о себи и својом укључености те репрезентацијом свијета, јављају и питања одговорности и компетентности, те сумње у квалитет начина представљања дјела (Richter, 2015).

Смиљана Којић Грандић и Мирослава Којић (Којић Grandić & Којић, 2016) сматрају да дјецу раног школског узраста не треба подучавати ликовним активностима већ их само подстицати. Оваквим приступом у свакој новој активности резултати увијек буду бољи у односу на претходне.

Лав Виготски (Lav Vygotski) указује на то да сарадња или социјална интеракција која се одвија са другом компетентнијом особом, што се дешава у зони наредног развоја, омогућује дјетету да успешније рјешава сложеније задатаке, него што би то остварило самостално (Vygotski, 1977). На тај начин дијете увјежбава когнитивне функције чиме се стварају новине у развоју, а што се могло пратити посматрањем начина рада дјецe прије и након експерименталног програма у овом истраживању. Дјеца су показала напредак у свим задацима и било је много једноставније и љепше радити тестирање након експерименталног програма.

Оригиналноост као аспект креативности, којим смо испитали когнитивна постигнућа у настави ликовне културе, а који се односи на стварање маштовитих креативних дјела у оквиру којих су повезани елементи на непоновљив начин, у вези је са начином на који су ученици реализовали своје радове.

Кристинка Селаковић и Марија Ивановић сматрају да су у ликовном стваралаштву активна само добро мотивисана дјеца. Настава ликовне културе има значајну улогу за развој и подстицање стваралачког мишљења код дјецe (Selaković & Ivanović, 2016). У току ликовног рада дјеца неријетко траже наставникову помоћ, али и због лоше мотивације и адекватне ликовно-педагошке помоћи од стране наставника прибјегавају копирању ликовних рјешења других ученика (Којић Grandić & Којић, 2016). Ови реални проблеми у настави ликовне културе остављају простор ликовним педагозима да се усавршавају у својој струци и да осмишљавају нове методичке приступе којима би подстицали ликовно стваралаштво код ученика. Магјаж Дух и Ања Павлић (Duh & Pavlić, 2015) у истраживању су добили резултат да су дјеца која посјећују изложбе и музеје, а која уз то припремају одређене радионице, игре и занимљиве активности у вези са тим, више мотивисана и активно узимају учешће.

Утицај на развој дјечјег ликовног стваралаштва мијења се са упознавањем његове природе. Све се више говори о условима које треба обезбиједити да би се стваралаштво испољило, а све мање о подуча-

вању стваралаштву. Тежи се уклањању свих врста ограничења која коче дијете у истраживачком понашању, гуше његову радозналост и укаљују га у шаблонске поступке. Потребно је да се наставник идентификује са дјететом и његовим активностима. На часу ликовне културе наставник не би требао да ограничи свој рад на давање инструкција о материјалима и теорији ликовне форме, већ да се идентификује са дјететом и да му помогне да ослободи своју машту кроз постављање питања на која би ученик, уз помоћ личног искуства и доживљаја, требао креативно, стваралачки да се изрази (Filipović, 2011).

Маријан Рихтер наводи да се често дешава да дјечји ликовни израз поремети његово увјерење да цртање подразумијева знање о томе шта је предмет цртања и то је често разлог због чега они почињу да опонашају нешто што није њихово, да посежу за већ виђеним рјешењима и обрасцима приказивања, јер су кренули са претпоставком да ће се тако приближити и усвојити знање. Из тог разлога је битно да наставник учини све како би отклонио страх и предрасуде о погрешним увјерењима шта је знање, те да се базира на усмјеравање пажње на ликовни проблем интригантним мотивом и провокативном метафором чиме би добро вођеном ученику био фокус на рјешавању ликовног проблема из угла сопственог доживљаја, а не потреба да се докаже зрелост да се испуне унапријед постављене норме и очекивања (Richter, 2015).

Џон Фримен (John Freeman) сматра да најбоље што наставници могу учинити за ученике јесте то да им омогуће да развију вјештине кроз вјежбе за кориштење властитих креативних способности размисљања као припрему за цио живот. Окружење у којем изузетно надарено дијете може на креативан начин успјети, мора бити уравнотежено, што подразумијева довољно времена са другим људима да успостави добре друштвене односе и учествује у разним активностима. То је сама суштина креативног понашања ученика, које је у ризику због усклађености са социјалном пожељношћу (Freeman, 1995).

Подстицањем ликовног стваралаштва дјечја искуства се садржајније развијају и обогаћују. Проблеми који се јављају приликом подучавања од стране наставника односе се на нарушавање: природне жеље и интересовања дјетета да се ликовно изражава; потребе дјетета да слободно изражава своје емоције; потребе за вредновањем њихових ликовних радова од стране одраслих; потребе за похвалом од стране вршњака и наставника.

Проблем у развоју креативности код ученика огледа се у томе што се за ликовно изражавање као начин мишљења налази упориште у некој од претходно сачуваних слика и то тражење сличности између садашњег и меморисаног одвија се на нивоу упоређивања, гдје освије-

штено упоређивање води до сазнања, чиме се слике троше и упроштавају до појмова што је лоше за ликовно стварање, јер слике сазнања одузимају простор имагинацији и креативној машти (Richter, 2015).

Подстицање креативности у ликовној култури може се повезати и са осталим предметима, па и музичком културом. Стварање нових облика и предмета у оквиру ликовне културе може подстицати и област музичке културе па тако, на основу новодобијених облика и предмета који се могу користити као музичка средства и инструменти, код дјеце се подстиче развијање „креативности, креативног мишљења, fine и крупне моторике, интелектуалних способности и способности решавања проблема“ (Selaković & Ivanović, 2016, str. 207).

Којић Грандић и Којић (2016) сматрају да савремени методички приступи у настави ликовне културе имају функцију подстицања и развијања креативности у настави ликовне културе. Примјер Којићеве методичке праксе може се пратити кроз оквир микроартикулације часа наставе ликовне културе: у уводном дијелу часа, који се највише односи на мотивацију ученика за рад, наставник, уз помоћ говорне синтаксе, шаље ученику ликовну поруку о могућим ликовним рјешењима. Циљ уводног дијела јесте покретање емоција и усмјеравање емоција у ликовни израз. У главном дијелу часа, који се у практичној настави односи на стваралачку активност, наставник би требао да инсистира на оригиналности дјетета, а не на тачности ликовних рјешења како обично наставници инсистирају у класичном приступу у настави ликовне културе. Дјеци би требало допустити да сама бирају технике ликовног израза као и то да ли ће радити самостално, у пару или у групи. За ликовне педагоге је значајно да знају да нема нетачних ликовних рјешења. У предшколском и ранијем школском узрасту дјеца се највише изражавају основним ликовним елементима: линијом, бојом и обликом. У ликовном раду ученици треба да стварају композиције у којима ће најлакше изразити своје емоције кроз једноставна ликовна рјешења, наставник не би требао да спутава дјечији ликовни израз потребом за што тачнијим ликовним рјешењима. У завршном дијелу часа, дјеца би требала да анализирају своје радове и на тај начин развијају вербалну и невербалну комуникацију (Којић Грандић & Којић, 2016).

Ликовној креативности се посвећује велика пажња у методици ликовног васпитања. Она је углавном спутавана традиционалним приступима у настави ликовне културе који нису могли да прате савремене педагошке токове. Седамдесетих година прошлог вијека Карлаварис, Чамо-Лорбек, Примовић и Малуцков (Karlavaris, Čamo-Lorbek, Primović, Maluckov, 1975) урадили су истраживање које се односило на праћење ликовног развоја ученика, развоја интелектуално-ликовне

зрелости и креативно-емоционалне зрелости дјеце од 3. до 16. године. Резултати ових истраживања су показали да ликовни развој дјеце има тенденцију успона све до седме године, а затим нагло пада са поласком у школу. Ово су Карлаварис и сарадници објаснили сметњама у континуитету развоја личности присутним у систему васпитања и образовања. Упоређивањем развоја интелектуално-ликовних способности и креативно-емоционалне зрелости он уочава нагло опадање креативно-емоционалне компоненте и константно јачање интелектуално-ликовне компоненте. Ово је негативан процес по мишљењу Карлавариса, с обзиром на то да удаљавање ове двије компоненте, као и константно опадање креативно-емоционалних способности води рутини, репродукцији у раду и некреативним рјешењима. До овог проблема доводи интелектуалистичка оријентација васпитно-образовног система, смањење броја часова ликовне културе као и неусклађеност између предшколских установа и основних школа (Karlarvaris i dr, 1975). Традиционални методички приступ кочи ликовну креативност, за разлику од савремених који подразумевају уважавање различитости сваког дјетета и прилагођавање биопсихосоцијалним захтјевима дјетета. Основни став методичара ликовне културе јесте да у предшколском и раном школском узрасту не постоје дјеца која нису ликовно креативна, већ су недовољно мотивисана да испоље емоције и преточе их у ликовне радове. Приликом реализације часа ликовне културе савремени методички приступ би подразумевао повезивање садржаја из наставе са животним ситуацијама, стварност и имагинацију. Дакле, савремени приступ у реализацији ликовног васпитања састоји се у интеграцији знања и искуства дјетета. Којић Грандић и Којић (2016) сматрају да за подстицање ликовне креативности прије свега треба покренути емоције. За подстицање ликовног израза у нижим разредима основне школе много је битинија топлина и искреност у говору наставника од самог садржаја. Ако не разумије вербална објашњења на часу ликовне културе дијете ће, само ако је емотивно подстакнуто, на њему својствен начин емоције пренијети у ликовни израз.

Према резултатима истраживања, током којег су ученици млађег школског узраста били подстицани визуелним и слушним доживљајима, након чега су требали да се ликовно изразе, утврђено је да постоји јасна разлика у постигнућу ликовног израза насталог на основу слушног доживљаја, визуелног доживљаја и аудио-визуелног доживљаја. Резултати указују на то да су ученицима млађег школског узраста потребни подстицаји како би ослободили своје емоције и пренијели их у ликовни израз на оригиналан начин (Jeremić, Miškov, Kojić Grandić, 2014, prema Kojić Grandić & Kojić, 2016).

Посматрајући и анализирајући понашање дјеце током ликовних активности и процјењујући ликовни израз и ликовну креативност предшколске дјеце, Којић Грандић и Којић (2016) долазе до сљедећих закључака:

- дјецу не треба поучавати цртању у доби предшколског и раног школског узраста;
- дјецу треба само емотивно подстицати на ликовно стваралаштво;
- дјецу треба омогућити да анализирају своје ликовне радове;
- код дјеце овог узраста ликовни израз подстиче развој говора, когнитивних способности.

Правилни ликовни подстицаји у млађем школском узрасту су од великог значаја за развој цјеловите стваралачке личности дјетета. Ако дјетету у том периоду онемогућимо слободу у изразу и намећемо естетске критеријуме, елиминишемо игровни карактер у процесу ликовног стварања, утицаћемо на стварање униформисане омладине, неспремне за иновације, другачије погледе на стварност, слободу у мишљењу и дјеловању.

Дјечије ликовно изражавање се подстиче кроз све поступке за проширивање дјечијег искуства, физичког, социјалног, логичко-математичког. Читав програм васпитно-образовног рада подстиче општи развој дјетета укључујући све аспекте његове личности, међу њима и креативност. Продукт стваралаштва је највиши мотив у процесу стварања, али и посвећеност у раду је битан фактор који ће дати трајније резултате и утицаће на креативни развој као и на квалитет дјечјих радова. Буђење дјечје радозналости, воље да се постављају питања, потребе за истраживањем непознатог, одступање од рутине у раду, реструктурирање искуства у нове форме, подстицање неуобичајеног мишљења и понашања, утичу на развој дјечјег стваралаштва. Стваралачко изражавање протиче кроз игру. Наставник не би требао преузимати никакве активности које би потиснуле игровна својства и мотивацију игре из изражавања (Filipović, 2011).

Битна ствар у подстицању ликовног стваралаштва ученика је и ликовно искуство наставника. Наставник који је ликовни стваралац, а поред тога има и добро педагошко-методичко образовање, на много бољи начин ће ученике упознати са технологијом рада, техникама, мотивима, материјалима. Битан чинилац у васпитно-образовном раду наставника је идентификација са ученицима у циљу развоја сензитивног и свјесног дјетета. Задатке у настави ликовне културе требало би прилагодити узрасту, предзнању, интересовањима, тренутним стваралачким способностима сваког ученика понаособ.

МЕТОД

Као главни метод кориштен је квазиексперимент са паралелним групама. Као експериментални фактор осмишљен је посебан експериментални програм који је назван *Подстицаји у ЗНР* који би утицао на квалитет ликовног израза ученика у настави ликовне културе. Експериментални програм у овом истраживању реализован је у два одјељења шестог разреда. Контролну групу чинила су, такође, два одјељења шестог разреда. Урађено је иницијално испитивање у оквиру ког су ученици и контролне (К) и експерименталне (Е) групе радили први дио ЛВ1 теста. Иницијално тестирање трајало је три школска часа. Свим ученицима омогућени су исти услови тестирања. Прије почетка рада дате су инструкције ученицима. Након завршеног иницијалног тестирања, приступило се реализацији програма *Вербални, аудијивни и визуелни подстицаји* који је трајао једно полугодиште (Popadić, 2019).

Вербални подстицај односи се на вербалне асоцијације које се користе у уводном, главном и завршном дијелу часа. Као вербални подстицаји у настави ликовне културе примијењене су технике и средства подстицања у оквиру вербално-текстуалних метода. Од техника комуницирања кориштене су технике комуницирања: зуј-групе, бура-мозга, обрни-окрени техника. Док су као средства подстицања кориштена: питања ученицима, емоционална подршка, хумор као емоционални стимуланс, сугестија, похвала. У уводном дијелу часа ученицима је дато да створе представу ликовних феномена по узору на предмете, објекте у учioniчком простору, природи, умјетничком дјелу итд. Циљ овог дијела часа био је усмјерен на покретање позитивних емоција и усмјеравање дјеце да та рјешења претворе у ликовни израз. У главном дијелу часа циљ је био да се подстиче оригиналност дјечјег ликовног израза. И у овом дијелу часа су се реализовали вербални подстицаји према слабије мотивисаним ученицима с циљем буђења визуелизације, стварања имагинарне слике могућег ликовног рјешења. У завршном дијелу часа подстицала се вербална активност ученика. Ученици су анализирали своје радове и давали коментар на радове својих колега. На тај начин се утицало на развој вербалних способности, али и на когнитивне способности, анализу, синтезу, закључивање, елаборацију (Popadić, 2019).

Аудијивни подстицај односи се на стимулисање ликовног израза путем одабране музике. Изабрана музика обухватила је класичну, инструменталну и духовну музику. Музика подстиче стваралаштво уколико је пажљиво одабрана и усклађена са наставном јединицом која се обрађује. У оквиру експерименталног програма и примјера који је наведен за визуелни подстицај, те исте наставне јединице – пеј-

заж, ученицима је у току самосталног рада пуштена музика у циљу стварања доживљаја ритма у пејзажу. Слушали су тај час Бору Дугића и композиције: „Обичан балкански дан“, „Трен“, „Зов за недостижном лепотом“, „Игра скакаваца“. Ликовним изразом, подстакнутим инструменталном музиком, развијају се ликовне способности ученика, емоционално-естетски доживљај, стваралачка фантазија, дивергентно мишљење (Stojanović Stošić & Stojadinović, 2016, prema Popadić, 2019).

Визуелни њодсџицај односио се на посматрање умјетничких дјела у уводном дијелу часа који је био компатибилан у односу на наставну јединицу. Ученицима су приказиване репродукције умјетничких дјела у зависности од наставне јединице, па су на примјер на тему – пејзаж, ученицима приказиване репродукције пејзажа Ван Гога, Саврасова и Петра Лубарде. Примјерима је објашњен појам ритма у сликарству, те објашњен и појам композиције. Карлаварис сматра да постоје лично тачне одреднице која умјетничка дјела треба посматрати на ком узрасту у настави ликовне културе (Karlavaris, 1991). Наставници треба да подстичу ученике у приказивању репродукција умјетничких дјела, посебно у технолошким аспектима њиховог стваралаштва, који су им омогућили да изразе своје идеје (Barnes, 1993; према Popadić, 2019).

Узорак

Истраживање је реализовано на узорку од 98 ученика шестог разреда Основне школе „Јован Јовановић Змај“ из Требиња, од чега је 45 ученика експерименталне и 53 ученика контролне групе.

Истраживање је спроведено у складу са етичким принципима који се заснивају на Хелсиншкој декларацији. Добијена је сагласност Министарства просвјете и културе Републике Српске, Наставничког вијећа, као и разредног старјешине за спровођење експерименталног програма једно полугодиште у два разреда, као и сагласност за тестирање ученика.

Инсџруменџи

За потребе истраживања кориштен је први дио теста ЛВ1, за чију примјену је добијено одобрење. Први дио теста ЛВ1 употребљаван је за праћење развоја појединачних ликовних фактора везаних за ликовну креативност. Први дио теста у вези је са ликовно- креативним развојем и обухвата флексибилност и флуентност; оригиналност и редефиницију; осјетљивост за ликовне проблеме и елаборацију. Задачи у тесту су организовани на тај начин да одређени пар прво прати фактор који подстиче креативност, а након тога пар који омогућује креативност.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је реализовано тако што је извршен експеримент са паралелним групама, првобитно је урађено иницијално мјерење тестирањем ученика инструментима ЛВ1, након чега је уведен експериментални фактор, тј. реализован експериментални програм у трајању једног полугодишта у оквиру ког су ученицима, кроз предавање, представљени посебни вербални, аудитивни и визуелни подстицаји. Иницијално мјерење је урађено у четири шеста разреда с тим што су два контролна, два експериментална. Експериментални програм је реализован у два шеста разреда. Финално мјерење је урађено у сва четири разреда у циљу утврђивања ефекта експерименталног програма.

У иницијалном мјерењу ученици су уједначени према полу.

На основу структуре узорка из Табеле 1 може се закључити да су групе ученика приближно уједначене у односу на пол, иако је у обје групе незнатно више дјевојчица него дјечака.

ДЕСКРИПТИВНИ ПОКАЗАТЕЉИ ЗА КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСПИТАНИКА

У Табели 2 приказане су аритметичке средине (M), стандардне девијације (SD), показатељи нормалности дистрибуције и минималне и максималне вриједности на свакој скали.

На основу резултата у Табели 2 може се закључити да дистрибуција одговара нормалној, тако да ће у даљој анализи бити кориштена параметријска статистика.

КОГНИТИВНА И ЕСТЕТСКА ПОСТИГНУЋА УЧЕНИКА У ИНИЦИЈАЛНОМ МЈЕРЕЊУ

Почетни ниво опште ликовне креативности утврђен је у иницијалном мјерењу у сва четири разреда, прије увођења експерименталног фактора. У циљу одређивања когнитивних и естетских постигнућа, кориштен је тест ЛВ1 и праћено је шест фактора ликовне креативности. Разлике су испитане у односу на општу ликовну креативност у финалном мјерењу (флексибилност, флуентност, оригиналност, редефиниција, осјетљивост за ликовне проблеме, елаборација). Ради праћења утицаја експерименталног фактора на ликовну креативност, извршено је упоређивање контролне и експерименталне групе и у иницијалном мјерењу, а што се може видјети у Табели 3.

У циљу провјере утицаја експерименталног програма који је обухватио визуелне, аудитивне и вербалне подстицаје у настави ликовног

васпитања, које су операционализоване постигнућима на тесту ЛВ1, кренуло се од претпоставке да ће експериментални програм, који се уводи у наставу ликовне културе у шестом разреду, утицати на развој ликовних способности. Резултати студије би требало да покажу да ли је адекватно осмишљен експериментални програм као експериментални фактор и да ли је ефикаснији од програма који је осмишљен у настави ликовног васпитања у оквиру које није уведен експериментални програм и представља контролну (К) групу.

Увођење експерименталног фактора, односно визуелних, аудитивних и вербалних подстицаја у наставу ликовног васпитања, имао је за циљ да иновативно обогати садржаје и приступ и утиче на развој опште ликовне креативности, односно когнитивних и естетских постигнућа ученика у шестом разреду. Уочавање, доживљавање и стварање умјетничког дјела односи се на когнитивна и естетска постигнућа у настави ликовног васпитања и истраживања су показала да су то аспекти који се вјежбањем могу побољшати. Као што су представљени резултати иницијалног мјерења опште ликовне креативности сумом шест фактора (редефиниција, оригиналност, флексибилност, флуентност, елаборација и осјетљивост на ликовни проблем) тако су представљени и у финалном мјерењу.

Увођење експерименталног фактора, односно визуелних, аудитивних и вербалних подстицаја у наставу ликовног васпитања, имало је за циљ да оствари утицај на ликовну креативност ученика у шестом разреду.

Резултати који су приказани у Табели 4 указују на то да постоје статистички значајне разлике између контролне и експерименталне групе у корист експерименталне групе, након увођења експерименталног фактора, што значи да су ученици остварили значајан напредак након рада рада са њима у зони наредног развоја, а што је трајало једно полугодиште шестог разреда.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

На основу резултата може се закључити да не постоје статистички значајне разлике између контролне и експерименталне групе у односу на општу ликовну креативност мјерену са шест фактора заједно ЛВ 1, те да су обје групе постигле приближно једнак успјех у иницијалном мјерењу. Ова претпоставка је битна због уравнотеженог узорка и претпоставке о истом ликовне креативности због увођења експерименталног фактора и праћења развоја опште ликовне креативности у експерименталној групи.

Након увођења експерименталног фактора у зони наредног развоја добијени су подаци да постоје статистички значајне разлике између контролне и експерименталне групе након увођења експерименталног програма у односу на шест фактора кретивности заједно ЛВ 1 (флексибилност, флуентност, оригиналност, редефиниција, осјетљивост за ликовне проблеме, елаборација). Након уклањања утицаја резултата на тесту опште ликовне кретивности у иницијалном мјерењу, резултати су показали да је експериментални програм био ефикасан и да је утицао на побољшање опште ликовне кретивности ученика у експерименталној групи.

Наставник ликовне културе као добар методичар би требао да помогне ученику да се слободно и креативно изражава усмјеравајући га да користи властити потенцијал и самопоуздање како би својим темпераментом, интелигенцијом и интуицијом превазишао проблем предрасуде према знању. Често се дешава да боље резултате направе они ученици који немају предрасуде о знању, ако су уз то методички квалитетно усмјерени (Richter, 2015),

Маравић пишући о дјечјој умјетности наводи да „модернизам са својим наративима о оригиналности, експресивности и иновативности тек са Францем Цижеком добија замах у пракси уопштег уметничког образовања и изградњи историјског идентитета појма дечје уметности“ (Maravić, 2014, str. 390). Новији програми за подстицање кретивности, према Славици Максић, усмјерени су на лидерске способности и вођство, одговорност према сопственом учењу и развоју. Посебно су интересантне могућности кориштења наставе која се развија (Maksić, 2006).

Проблемима ометања и подстицања дјечијег ликовног стваралаштва бавила се Добрила Беламерић. Према њеном мишљењу (Belamarić, 1987), сметње у дјечијем ликовном изражавању најчешће настају због непознавања и несхватања његове функције у развоју дјетета. Као елементе који негативно утичу на ликовно изражавање Беламерић наводи: исправљање дјечијих радова, цртање дјечи, употребу бојанки, форсирање шематских облика, излагање само појединих ученичких радова као и вредновање дјечијих радова пред самом дјецом. Овим поступцима одраслих, умјесто мотивисања дјече на стваралаштво, долази до сукобљавања са током и смислом њиховог развоја, чиме се успоравају њихове природне способности. Као исправне поступке мотивације дјече на стваралаштво Беламерић наводи: активирање сјећања, замишљања и маште, усмјеравање опажања, илустрације, игре ликовним материјалима (Belamarić, 1987).

Филиповић (2016) сматра да је један од најважнијих методичких аспеката у процесу ликовног васпитања мотивација дјече коју треба

охрабривати на самостално и слободно ликовно изражавање. Одрасли би требали да прилагоде приступе у васпитно-образовном процесу и његују индивидуалне приступе у мишљењу и понашању. Критеријум вриједности у оквиру ликовног стваралаштва у настави ликовне културе односи се на схватање да је добро само оно што је искрено, аутентично, што потиче од дјетета, а не оно што је у складу са укусом и очекивањем одраслих. Из овога слиједи закључак да код дјеце не треба сузбијати фантазију, машту, невјероватне претпоставке као изворе стваралаштва, такође, не треба доказивати дјечи њихову инфериорност у било ком погледу, већ треба уважавати њихово право на грешке.

Добијени резултати овог истраживања врло су значајни за све оне који се баве дјецом и дјечијом креативношћу. Садашња пракса може се унаприједити, а резултати су видљиви у кратком временском периоду, што охрабрује и мотивише да се можемо и лично ангажовати како бисмо побољшали факторе опште креативности ученика. Претпоставља се да би ученици постигли боље резултате када би се са њима радило у зони наредног развоја и у другим областима.

ПРИЛОЗИ

Табела 1: Уједначеност група према полу

Пол	Експериментална		Контролна		Укупно	
	F	%	f	%	f	%
Мушки	25	53,19	22	43,14	47	47,96
Женски	22	46,81	29	56,86	51	52,04
Укупно	47	100,00	51	100,00	98	100,00

Табела 2: Дескриптивни показатељи скала ЛВ1 у иницијалном и финалном мјерењу

Фактор	Група	Min	Max	M	SD	p (K-S)
Општа ликовна креативност б фактора скупа ЛВ1	Експериментална	2,00	35,00	18,95	7,89	0,87
	Контролна	2,00	26,00	16,82	4,94	0,42

(N=98)

Табела 3: Резултати когнитивних и естетских постигнућа на иницијалном мјерењу у контролној (К) и експерименталној (Е) групи

Фактор	група	N	M	SD	F	P	t	P
Когнитивна и естетска постигнућа б фактора заједно (општа ликовна креативност) (иницијално мјерење) *максимум је 36 бодова	E1	47	17,34	4,23				
					1,66	0,20	-1,62	0,11
	K1	51	15,78	5,20				

Табела 4: Резултати опште креативности са шест фактора, у финалном мјерењу у контролној (К) и експерименталној (Е) групи

Фактор	Група	М	SD	Анализа хомогености варијансе		Анализа коваријансе ANCOVA		(0,00)
				F	P	F	p	η
Општа ликовна креативност 6 фактора скупа (финално мјерење) *максимум је 36 (6х6) бодова	Е	25,04	5,13					
				1,09	0,30	109,93	0,00	0,47
	К	13,33	5,44					

ЛИТЕРАТУРА

- Barnes, R. (1993). *Art, Design and Topic Work 8–13*. London and New York: Routledge.
- Belamarić, D. (1987). *Child and Shape*. Zagreb: Školska knjiga [In Croatian]
- Duh, M., Pavlić, A. (2015). Gallery-Pedagogical Activities And Fine Arts in the First Three Years of Primary School. *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*, 8 (2), 25–47. DOI: 10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2015-no2-art02 [In Serbian]
- Filipović, S. (2011). *Methodology of Art Education*. Beograd: Univerzitet umetnosti, izdavačka kuća Klett [In Serbian]
- Filipović, S. (2016). Creativity and Mental Development of Preschool Children by Viktor Lowenfeld's Theories. U L. Marinković (ur.), *Zbornik radova za interdisciplinarnog naučno-stručnog skupa Svakodnevni život deteta*, 267–279. Available at <http://www.vaspitacns.edu.rs/obavestjenja/Zbornik%20radova%20Svakodnevni%20zivot%20deteta.pdf> [In Serbian]
- Karlavaris, B. (1991). *Methodology of Art Education 2*. Rijeka: Hofbauer [In Croatian]
- Karlavaris, B., Čamo-Lorbek, E., Primović, K., Maluckov, P. (1975). *Monitoring the Art Development of the Same Students*. Novi Sad: Centar za likovno vaspitanje dece i omladine Vojvodine [In Serbian]

- Kojić-Grandić, S., Kojić, M. (2016). The Importance of Artistic Expression and Drawing of Children in Kindergartens and Early School Age from the Perspective of Art Teacher. U L. Marinković (ur.), *Zbornik radova sa interdisciplinarnog naučno-stručnog skupa Svakodnevni život deteta*, 251–260. UDC 37.036-053.4:73/75. Available at <http://www.vaspitacns.edu.rs/obavestjenja/Zbornik%20radova%20Svakodnevni%20zivot%20deteta.pdf> [In Serbian]
- Maksić, S. (2006). *Encouraging creativity in school*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja [In Serbian]
- Maravić, M. (2014). Social Constructions of the Concept of Child Art. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 46 (2), 385–398. DOI: 10.2298/ZIPI1402385M [In Serbian]
- Popadić, M. (2019). Encouraging the Aspects of Creativity of Students in the Teaching of Art. U S. Marinković (ur.), *Nauka, nastava, učenje – problemi i perspektive*, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Užicu (539–554). [In Serbian]
- Richter, M. (2015). Metaphor Method in Art Education. *Acta Iadertina*, 12 (2), 115–125. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/280204> [In Serbian]
- Selaković, K., Ivanović, M. (2016). Semi-formed, waste and recycled materials in art and music activities and improvement of environmental education of preschool children. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*, 19 (18), 207–222. УДК 37.033-053.4:502/504. Available at https://www.researchgate.net/publication/343181135_POLUOBLIKOVANI_OTPADNI_I_RECICLIRANI_MATERIJALI_U_LIKOVNIM_I_MUZICKIM_AKTIVNOSTIMA_I_UNAPREDENJE_EKOLOSKOG_VASPITANJA_DECE_PREDSKOLSKOG_UZRASTA [In Serbian]
- Stojaković, P. (2000). *Giftedness and Creativity*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske [In Serbian]
- Vigotski, S. L. (1977). *Thinking and Speech*. Beograd: Nolit [In Serbian]

Marko R. Popadić

University of East Sarajevo

Academy of Fine Arts

Bosnia and Herzegovina

ENCOURAGEMENT OF ARTISTIC CREATIVITY OF STUDENTS IN THE ZONE OF PROXIMAL DEVELOPMENTS

Abstract: *The goal of the study is to experimentally examine the possibility of encouraging artistic creativity in the zone of proximal development. Cooperation with the more competent person enables the pupils to solve more complex tasks more successfully than they would independently, thereby practicing those functions. This progress was monitored before and after the assignment of visual, verbal, and auditory levels of assistance during the solving of art tasks. The instrument used is an adapted version of the LV1 test. The participants were pupils in the sixth grade of elementary school in Trebinje. The results of the research indicated that the pupil showed improvement in all tasks and it was much easier to do the testing after the experimental program which was designed to monitor the zone of proximal development. These results are considered in the context of Vygotsky's theory. The paper discusses the theoretical and practical implications and possibilities of encouraging artistic creativity in the zone of proximal development.*

Keywords: *encouragement of artistic creativity, zone of further development, art assignments, cooperation*

Uroš B. Selenić^[1]

Univerzitet Union - Nikola Tesla

Fakultet za sport

Beograd (Srbija)

Originalni naučni rad

UDK: 316.774:004

DOI: 10.5937/socgod18-46405

UTICAJ TRADICIONALNIH MEDIJA NA MLADE U BEOGRADU U ERI DIGITALNIH TEHNOLOGIJA

Sažetak: *Glavna hipoteza u radu bila je da mladi ostvaruju sve slabiju interakciju sa tradicionalnim medijima u eri digitalnih tehnologija. U istraživanju je učestvovalo 300 studenata različitih visokoškolskih ustanova u Srbiji, koji su odgovarali na šest baterija pitanja. Metoda Likertove skale primenjena je u prve četiri baterije, dok su studenti u petoj i šestoj proizvoljno davali odgovore na postavljena pitanja. Na osnovu dobijenih rezultata, pokazalo se da tradicionalni mediji nemaju veliki uticaj na mlade, kao i da uopšte nisu njihov glavni izvor informisanja. Na taj način su potvrđene tvrdnje da su glavni razlozi za trenutno stanje promena svakodnevnih navika: pojava interneta, društvenih mreža i (generalno) razvoj digitalnih tehnologija.*

Ključne riječi: *digitalna revolucija, izvori informisanja, mišljenje studenata, novinarska etika, tradicionalni mediji*

UVOD

Masovni mediji^[2] su se tokom ljudske istorije razvijali (Luj Todorović, 2017, str. 45), dodatno širili mogućnosti, ali nijedan od njih nije nestao usled pojave drugog. Naime, tehnološkim dostignućima omogućen je razvoj multimedijiskog okruženja na različitim platformama, kao i razvoj visokih tehnologija, koje su umnogome promenile sadržaj i proces ljudske komunikacije (Zgrabljic Rotar, 2017, str. 57). Transformacija medija na globalnom nivou ujedno je obeležena saradnjom novih i starih formi, pa svaki od novih medija u sebi ima karakteristike starih (Jenkins, 2006), ispunjavajući proces medijamorfoze (Fidler, 1997).^[3] Vremenom, a uporedno sa digitalnom revolucijom i razvojem modernih tehnologija, počele su da se menjaju i svakodnevne navike čoveka. Međutim, u prvom planu u XXI veku je i dalje traganje za informacijama i vestima, bez obzira na to da li će do

^[1] uros.selenic@fzs.edu.rs

^[2] Pod pojmom masovnih medija podrazumevaju se štampa (dnevne i nedeljne novine), radio i televizija.

^[3] Termin kojim je Rodžer Fidler (Roger Fidler) krajem dvadesetog veka obeležio tehnološku evoluciju komunikacije.

istih doći čitanjem štampanih medija, internet sajtova, gledanjem televizije ili slušanjem radija, a da istovremeno toga možda neće ni biti svestan (Jevtović, Petrović, Aracki, 2014, str. 24). Na taj način različite vrste medija imaju drugačiji odnos prema društvu. To podrazumeva da društvo može da bude pod uticajem toga kakav je tip medija, više nego samom porukom koja se tim putem prenosi, iako se nesumnjivo ne može reći da je ona u celom procesu nebitna (Prasko, 2021, str. 108–109).

Razvoj modernih tehnologija najviše je uticao na mlade,^[4] koji ne mogu da se odvoje od pametnih telefona, neprekidno listajući početne strane različitih društvenih mreža, što se i dešava zbog promena svakodnevnih navika (Jevtović, Petrović, Aracki, 2014, str. 24). Čovek kao jedinka najveći deo vremena, barem u trenucima kada je budan, upravo troši na masovne medije, zbog čega je u stalnom kontaktu sa njima, provodeći u toj interakciji i više vremena nego što spava u krevetu (Prnjat, 2016, str. 256). Cilj ovog rada bio je da se utvrdi da li tradicionalni mediji, kao što su novine, televizija i radio, imaju uticaj na mlade u Beogradu, odnosno da li se glavni razlozi slabije interakcije sa istim mogu pronaći u pojavi interneta, razvoju digitalnih tehnologija i društvenih mreža, kao i uopštenom nezadovoljstvu medijima.

MEDIJSKO OKRUŽENJE

Digitalno doba nije novost, jer je ta revolucija počela izumom prvog komercijalnog mikroprocesora sedamdesetih godina prošlog veka. Digitalne tehnologije su, od tada pa sve do danas, pronašle primenu u mnogim oblastima poput telekomunikacija, elektronskih uređaja i industrije, što jasno ukazuje na to da su stvorene ogromne mogućnosti u oblasti komuniciranja (Milenković, 2017, str. 37). Dakle, posredstvom interneta omogućeno je lakše slanje i primanje informacija. Kada se govori o nastanku interneta i pojavi novih tehnologija, neophodno je objasniti kakvo je medijsko okruženje, koje se može podeliti na tradicionalne, konvergirane i nove – nove medije, stvoreno. Autorka Nada Rotar Zgrabljic (2017) je apostrofirala da se tradicionalni i konvergirani mediji definišu kao masovni mediji, što se ne može reći za nove – nove medije. Društvene mreže kao takve ne podležu zakonskoj regulativi, budući da kod njih nisu jasno podeljene uloge kao u drugim medijima, odnosno ne moraju da imaju zaposlene i samim time nisu u obavezi da proizvode bilo kakav sadržaj (Zgrabljic Rotar, 2017, str. 63). S druge strane, pod tradicionalnim medijima podrazumevaju se dnevne, nedeljne novine, televizija i radio (Poler Kovačić, Erjavec, Štular, 2010). Konvergirani mediji se, nasuprot pomenutim, mogu definisati kao određeni koji su nastali na platformi interneta – sajtovi, televizija ili radio na zahtev,

^[4] U radu se pod pojmom mladi podrazumevaju studenti i studentkinje između 18. i 24. godine, jer pripadaju generaciji prosumera koji svoje stavove i mišljenja modeluju kroz digitalne platforme i multimedije.

kao i drugi koji omogućavaju korisnicima komunikaciju sa medijima, što je jedna od osobina modernih tehnologija (Pauwels, Kalimo, Donders, 2009). Naravno, oni još uvek imaju osnovne odlike masovnih medija (za razliku od društvenih mreža), tj. moraju da ispunjavaju određene uslove, poput onih da poštuju zakone, imaju uredništvo i proizvode sadržaj.

Na kraju, važni su i novi – novi mediji koji, između ostalog, podrazumevaju i društvene mreže. Koliko su bitne za razumevanje medija (Zgrabljic Rotar, 2017, str. 63, Selenić, 2022, str. 25), pokazuje i istraživanje o položajima i potrebama mladih, koje ukazuje na to da se koriste kao jedan od glavnih izvora informisanja (Stojanović, 2018). Fenomen društvenih mreža može se posmatrati i kroz prizmu njihove istorije. Preteča Fejsbuka (Facebook), Instagrama (Instagram), Tvitera (Twitter) i Tik Toka (TikTok) kreirana je 1994. godine pod nazivom Geo gradovi (Geocites). Nastali su potom Friendster (Friendster), Maj Spejs (My Space), pa tek onda Fejsbuk, Tviter, Instagram i Tik Tok. Njihova moć se ogleda u izgradnji odnosa među ljudima koji obično dele približno ista interesovanja i aktivnosti, a samo pravljenje javnih prezentacija dovodi do međusobnih veza, čime se ukazuje na nesumnjivo široke mogućnosti (Trišić, Milosavljević, Lukić, 2014, str. 56). U analizi društvenih medija trebalo bi praktično ukazati na to da su postali normalan ili prirodan deo modernog društva, pri čemu su od presudnog značaja prilagođavanje sopstvenog iskustva na mreži, odnosno interakcija sa drugim korisnicima ili potrošačima (Gripenhoftner From & Sundström, 2022). Međutim, usled novih mogućnosti društvenih medija, ujedno i očekivanog porasta, tradicionalne platforme, poput novina, televizije i radija, trenutno se suočavaju sa novim medijskim okruženjem, upravo zbog benefita društvenih medija, pa ne mogu da se oslone samo na tradicionalne (dosadašnje) metode distribucije (Gripenhoftner From & Sundström, 2022). Podjednako su značajne prednosti medija, pre svega da njihovo donošenje odluka može da bude podstaknuto drugačijim informacijama iz različitih izvora, baš računajući nove medije poput internet sajtova i društvenih medija (Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020). S druge strane, društveni mediji kao ogroman benefit u odnosu na tradicionalne medije imaju i to što gotovo svakom korisniku omogućavaju da relativno brzo kreira i podeli sadržaj na globalnom nivou, praktično bez ikakvog uredničkog nadzora (Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020).

Čak i istraživanja domaćih autora, pored teorijske perspektive, sugerišu na to koliki je značaj modernih tehnologija u životima dece i mladih. Jedno od njih objavio je Semir Ljaljić (2018, str. 67–76) i potvrdio tezu ovog rada. Naime, on je naglasio da sa uzrastom dominira i korišćenje novih medija. Dakle, adolescenti i studenti su više naklonjeni novim tehnologijama, pogotovu internetu. Konkretno, fokus je na primeni društvenih mreža. Istraživanje je ukazalo i na to da mladi koriste internet tehnologiju u različite svrhe. U skladu s tim, zaključak je da je tehnologija sastavni deo života, sa

svim pozitivnim i negativnim uticajima koje nosi sa sobom – počevši od igranja igrice, preko svrhe komuniciranja, pa sve do učenja. Osim Ljajićevog istraživanja, u prilog tvrdnjama u ovom radu značajna su i druga, pogotovu ona obavljena od Krovne organizacije mladih Srbije uoči Svetskog dana mladih, koji se obeležava 12. avgusta. Prvo, koje je sprovedeno za 2018. godinu, utvrdilo je da je internet glavni izvor informacija, barem kada je reč o mladima (Stojanović, 2018, str. 66–73). Došlo se tada do rezultata da tek svaka druga osoba od 1.200 ispitanika svakodnevno čita vesti, najviše na veb-portalima i društvenim mrežama, dok su televizija i dnevne novine osnovni izvor informisanja na trećem i četvrtom mestu (Stojanović, 2018, str. 66–73). U međuvremenu sprovedeno je još jedno, koje je i potvrdilo da se mladi, barem za 2023. godinu, informišu putem društvenih mreža i internet portala (Cenzolovka, 2023) sa čak 59,5 odsto. S druge strane, televizija i novine su glavni izvor informisanja samo kod četiri, odnosno jedan odsto mladih u Srbiji (Cenzolovka, 2023).

Međutim, uticaj na mlade ne bi trebalo posmatrati isključivo kroz statistiku i brojke, već i kroz sociološki ugao. U navedenim rezultatima ne samo da se nazire, nego je i primetno da je zapravo snažan uticaj medija na socijalizaciju mladih (Kolucki & Lemish, 2011, str. 5). Pre svega, medijsko okruženje utiče na ponašanje, stavove i uopštene poglede na svet. Na taj način posebno je značajno i to što su se gorepomenute autorke Barbara Kolucki (Barbara Kolucki) i Dafna Lemiš (Dafna Lemish) u priručniku *Komunikacija sa decom (Communicating with Children, 2011)* bavile time da su internet i mobilna telefonija najznačajniji mediji u izboru mladih. U skladu s tim, jedna od karakteristika masovnih medija, kao i društvenih mreža posmatranih kao novih – novih medija, jeste da poseduju moć da deluju, ali i da oblikuju razvoj ličnosti kod mladih osoba (Imširović, 2018, str. 60). Međutim, takva osobenost medija uopšte ne treba da se posmatra kao novost, budući da mladi sa različitim vrstom medija stupaju u kontakt već u porodičnim domovima i samim time utiču na sopstveno obrazovanje, kao i razvoj ličnosti, čak i više nego što bi roditelji doprineli (Simić & Letić, 2021).

ISTRAŽIVANJE

U radu su prezentovani rezultati istraživanja, koje je sprovedeno od 27. novembra do 27. decembra 2021. godine i u kome je učestvovalo ukupno 300 studenata.^[5] Istraživanje je obavljeno u formi onlajn upitnika, a anketirani studenti su odgovarali na šest baterija pitanja. Metoda Likertove skale, koja je podrazumevala petostepenu skalu stavova sa nizom tvrdnji kojima se

^[5] U istraživanju su učestvovali studenti koji žive u Beogradu i koji su osnovne studije upisali u glavnom gradu Srbije. Anketirani studenti nisu bili u obavezi da navedu za koju profesiju se školuju. Međutim, pojedini (124) su naveli na kojoj visokoškolskoj ustanovi studiraju.

izražavao stepen slaganja ili neslaganja, primenjena je u prvoj, drugoj, trećoj i četvrtoj bateriji. Shodno tome, studenti različitih visokoškolskih ustanova mogli su da se odluče za jedan od sledećih odgovora:

- Uopšte se ne slažem (1),
- Ne slažem se (2),
- Delimično se slažem (3),
- Slažem se (4) i
- Potpuno se slažem (5).

Studenti su u prvoj bateriji pitanja izražavali stepen slaganja ili neslaganja o konstatacijama koje su se ticale glavnih izvora informisanja:

- Dnevne novine,
- Nedeljne novine,
- Televizija,
- Radio i
- Internet.

Druga baterija pitanja imala je četiri konstatacije o iskustvu sa različitim medijima:

- Više od tri puta nedeljno čitam dnevne novine,
- Više od tri puta nedeljno gledam televiziju,
- Više od tri puta nedeljno slušam radio i
- Svakodnevno čitam različite sadržaje na internet portalima.

Studenti su u trećoj bateriji pitanja imali mogućnost da izaberu jednu od konstatacija, koja je ujedno predstavljala razloge lošeg iskustva sa tradicionalnim medijima:

- Neobjektivnost u izveštavanju,
- Upitna istinitost u izveštavanju,
- Manipulacija čitalaca, slušalaca i gledalaca,
- Nezanimljiv sadržaj i
- Generalno loše stanje u srpskim medijima.

Četvrta baterija pitanja odnosila se na prednost interneta u odnosu na tradicionalne medije:

- Raznovrsnost sadržaja na internet portalima,
- Veće mogućnosti internet portala u eri digitalnih tehnologija i
- Obaveštenja internet portala o novim sadržajima.

Ispitanici su u petoj i šestoj bateriji pitanja proizvoljno davali odgovore na postavljena pitanja:

- Zašto tradicionalni mediji nemaju veliki uticaj na mlade i
- Da li različite društvene mreže utiču na slabo delovanje tradicionalnih medija među mladima?

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U prezentovanju rezultata važno je konstatovati da su ispitanici odgovorima u prvoj bateriji pitanja (v. Tabelu 1) stava da tradicionalni mediji u Srbiji uopšte nisu njihov glavni izvor informisanja. Naime, samo petoro učesnika u istraživanju saglasno je da se u potpunosti informiše iz dnevnih novina, dok su rezultati pogubni po nedeljne novine – niti jedan od studenta ne čita nedeljne novine. Prema očekivanju, broj ispitanika koji ističe da je televizija njihov glavni izvor informisanja znatno je veći. Nešto manje od 50 ispitanika, tačnije 45, delimično je saglasno da je ovaj masovni mediji njihov glavni izbor informisanja. Radio je zaboravljen u životima mladih, jer većina (291) nema naviku da se informiše putem ovog medija. Međutim, novi medijski pejzaž koji je doneo internet, računajući i društvene medije, kao i sve pogodnosti u kreiranju i izboru različitih vrsta izvora (Gripenhoftner From & Sundström, 2022, Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020), očigledno prija mladima, tj. to se evidentno može istaći u prvi plan na osnovu rezultata istraživanja i podatka da je čak 290 od 300 studenata izabralo internet kao glavni izvor informisanja.

Iako se na osnovu rezultata istraživanja u ovom radu može izvući pesimistična prognoza, koja bi u svakom slučaju podržala teorijske aspekte o krizi i nestanku pojedinih tradicionalnih medija (Meyer, 2004, Gillmor, 2006), istraživanja sprovedena izvan Srbije mogu sugerisati i na optimističnu prognozu. Naime, istraživanje u Izraelu, Norveškoj i Velikoj Britaniji, sprovedeno na osnovu međunarodne ankete i dubinskih intervjua sa studentima, imalo je zadatak da objasni i napravi analizu izlaganja vesti na mreži u različitim političkim i medijskim okruženjima (Elvestad, Phillips, Feuerstein, 2017). Na kraju, rezultati istraživanja sugerisali su na to da su studenti imali veće poverenje u tradicionalne medije nego u nove, upravo ističući internet, odnosno društvene mreže, što je svakako ohrabrujuća prognoza po opstanak štampe, televizije i radija, čak i onda kada ti mediji nisu glavni izvor informisanja.

Digitalno doba nesumnjivo je stvorilo i nove mogućnosti u konzumiranju sadržaja na različitim platformama. Polazeći od uvodne napomene da se i u promeni svakodnevnog funkcionisanja čoveka i dalje događa traganje za vestima, neophodno je fokusirati se na aktuelni trenutak u kojem se događa dominacija pametnog mobilnog telefona i upotreba različitih aplikacija (Swart, 2023). Džoele Svart (Joëlle Swart, 2023) je

podržao svoje teorijsko viđenje istraživanjem u kojem su mladi zapravo bili mišljenja da konzumiraju televizijske vesti na nagovor roditelja, kao neki vid porodične aktivnosti, dok čitanje novina u njegovim uzorcima gotovo da ne postoji. Samim time, bilo je očekivano da njihova pažnja nije bila usmerena ka tradicionalnim medijima, pa su mladi vesti dobijali razgovorima licem u lice i preporukama na društvenim mrežama (Swart, 2023). Fokus je tako stavljen na to da mladi u digitalnom dobu uopšte nemaju iskustva sa različitim tradicionalnim medijima. Na osnovu dobijenih rezultata u istraživanju, koje je sprovedeno među studentima u Beogradu (v. Tabelu 2), samo četiri ispitanika se delimično slaže, ili u potpunosti slaže da više od tri puta nedeljno čita dnevne novine. Studenti u većoj meri gledaju televiziju u odnosu na prvi masovni medij (38), iako to i dalje nije preovlađujuće mišljenje većine. Gotovo je identičan pristup i konzumacija vesti na radiju, tj. da mladi više od tri puta nedeljno slušaju radio (25). Iskustvo na internet sajtovima je drugačije u odnosu na štampu, možda i u potpunosti oslikava aktuelni trenutak, jer njihove sadržaje čita čak 296 ispitanika.

Osim tehnoloških inovacija, kao jedan od problema novinarske profesije je etika. Iako svi standardi novinarske profesije, gotovo i po Kodeksu novinara Srbije, treba da počivaju na istini (Petrović, 2017, str. 30), ispitanici upravo i smatraju da se novinari tradicionalnih medija ne pridržavaju načela profesije (v. Tabelu 3). Nešto manje od 300 studenata, tačnije 296, mahom su delimično saglasni, saglasni, ili u potpunosti saglasni da je upitna istinitost u izveštavanju. Osim navođenja (ne)istine kao razloga lošeg iskustva sa tradicionalnim medijima, identični stavovi su i po pitanju neobjektivnosti u izveštavanju (292), ali i u vršenju manipulacije tradicionalnih medija na čitaoce, slušaoce i gledaoce (290). S druge strane, odgovori beogradskih studenata govore u prilog činjenici da se događa kriza u kvalitetu novinarskih sadržaja, odnosno da na prvom mestu u upravljanju medijskim preduzećima treba da bude strategija usmerena upravo na sadržaj (De Corniere & Sarvary, 2023). U skladu s tim, kao još jedan od razloga lošeg iskustva sa dnevnim novinama, televizijom i radijom istakli su nezanimljiv sadržaj (297), čime su praktično apostrofirali i to da je, zbog kršenja etike, generalno loše stanje u srpskim medijima (293).

Iako je do sada više puta ukazano na to da je digitalno doba donelo benefite platformama i aplikacijama koje funkcionišu na bazi interneta (Gripenhoftner From & Sundström, 2022, Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020), studenti iz Beograda su u istraživanju naglasili i koje su to njihove prednosti u odnosu na tradicionalne medije (v. Tabelu 4). Drugim rečima, fokusirane su mane štampanih medija, radija i televizije u digitalnom dobu. Počevši od toga da ispitanici smatraju da internet sajtovi nude raznovrstan sadržaj (293) i veće mogućnosti usled ere digitalne

tehnologije (298), među kojima se posebno ističu obaveštenja (konkretno, misli se na obaveštenja koje studenti dobijaju putem aplikacija na svojim mobilnim telefonima) onlajn medija o novim sadržajima (292).

U petoj bateriji pitanja nije primenjena Likertova skala, nego su studenti imali mogućnost da proizvoljno daju odgovor zašto tradicionalni mediji nemaju veliki uticaj na mlade. Sloboda odgovora dozvolila im je i da se u potpunosti ne slažu sa konstatacijama autora ovog rada. Njihova viđenja su se potpuno ili delimično ponavljala, zbog čega su u prezentovanju podeljeni u više grupa. Mladi su najčešće isticali da su tradicionalni mediji prevaziđeni (135), potom da nemaju naviku da čitaju dnevne novine (125), što samo podržava viđenje Džoelea Svarta (Joëlle Swart, 2023). Pojedini su bili mišljenja da su visoke cene srpske štampe jedan od osnovnih razloga njihovog malog uticaja (10). Grupa od deset ispitanika navela je da je radio zastareo (18), za razliku od druge, koja je mišljenja da je internet najveći razlog zbog kojeg je slab uticaj tradicionalnih medija na mlade (12), čime je na neki način ponovo sugerisano i na benefite društvenih medija (Gripenhoftner From & Sundström, 2022, Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020).

U šestoj, ujedno i poslednjoj bateriji pitanja (v. Tabela 5), ispitanici su dali sud da li različite društvene mreže utiču na slabo delovanje tradicionalnih medija na mlade. Prema rezultatima, svi studenti poseduju profile na Fejsbuku, Instagramu i TikToku, a Tviter koristi svega pet studenata.^[6] Kako su saopštili u svojim odgovorima, gorepomenute društvene mreže zadovoljavaju njihove potrebe, zbog čega nemaju želju za informisanjem i zabavom u štampanim medijima, na televiziji i radiju.

ZAKLJUČAK

Kako se i moglo zaključiti na osnovu prethodnih, ali i istraživanja u ovom radu, gotovo da ne postoji uticaj tradicionalnih medija, kao što su novine, televizija i radio, na mlade, čime je potvrđena osnovna hipoteza. Istraživanje u radu ukazalo je na to da tradicionalni mediji nemaju ozbiljnog uticaja na mlade. Dobijeni rezultati uopšte nisu iznenađujući, ukoliko se uzmu u obzir odgovori studenata u onlajn upitniku da štampani mediji, televizija i radio nisu glavni izvori informisanja. Kao jedan od glavnih razloga navodi se internet, ali i sve slabija čitalačka navika kod mladih kada je reč o štampi, sa akcentom da inostrana istraživanja (Swart, 2023) praktično ne beleže uzorak da neko od mladih čita vesti u novinama. Ne može da se zanemari i činjenica da među studentima generalno vlada nezadovoljstvo medijima. Tradicionalni mediji snose veliku odgovornost,

^[6] Tviter koristi samo pet studenata, ali to ne znači da ostali ispitanici nisu korisnici ove društvene mreže. Odgovori studenata, koji nisu prikazani u odeljku rezultati istraživanja, ukazuju na to da većina bez profila putem drugih društvenih mreža, pre svega Fejsbuka, ostvaruje interakciju sa sadržajem na Tviteru.

jer su dobili izuzetno nisku ocenu na polju novinarske etike. Praktično većina studenata se u potpunosti slaže da postoje ogromna kršenja osnovnih standarda novinarske profesije, što su i jasni razlozi lošeg iskustva sa medijima. Naročito, jer je „etika izuzetno bitna, ne samo u medijima, nego i za društvo, odnosno ako su njene norme u društvima razvijenije, to su moral i vrednost tog društva kvalitetniji“ (Drakulić, 2010, str. 123). Dakle, sugerisano je da se novinari, koji rade u redakcijama tradicionalnih medija, ne pridržavaju načela profesije. Osim što su studenti fokusirali probleme novinarske profesije, kojima inače treba da se bave esnafska udruženja, problem sadržaja u tradicionalnim medijima, za koje mladi smatraju ne da nije zanimljiv, nego i da se u njemu vrši manipulacija na čitaoce, slušaocce ili gledaoce uz navođenje lošeg stanja u srpskim medijima, navodi se i strategija upravljanja medijskim preduzećima, pogotovu u teorijskom i praktičnom smislu. Pre svega to se odnosi na krizu u kvalitetu, odnosno na to da tradicionalni mediji treba da se okrenu strategiji koja se bazira na kvalitetnom sadržaju, umesto onog sadržaja koji je za njih dosadan (De Corniere & Sarvary, 2023).

Pojava interneta bitan je faktor lošeg iskustva sa tradicionalnim medijima. Digitalno doba, zatim i pokretanje sve većeg broja sajtova, označeni su kao prednosti u odnosu na štampu, radio i televiziju, pored njihovih većih izražajnih mogućnosti (Gripenhoftner From & Sundström, 2022, Puri, Coomes, Haghbayan, Gunaratane, 2020) i obaveštavanja o novom sadržaju. To znači da nekada glavni izvori informisanja, iako nisu u potpunosti nestali, nisu uspeli da se u određenoj meri prilagode modernim tehnologijama. Istovremeno se održavaju kroz proces transformacije medija na globalnom nivou i koegzistiranjem starih i novih formi medija (Jenkins, 2006). To je usko u vezi sa tim da su tradicionalni mediji umnogome tehnički ograničeni. Internet portali, za razliku od štampe i radija, imaju mogućnost da istovremeno koriste tekst, zvuk, fotografiju i živu sliku, što nije slučaj sa pomenutim tradicionalnim medijima.

Interesantan je i podatak da pojedini studenti smatraju da su visoke cene dnevnih novina jedan od razloga njihovog (ne)čitanja, iako se njihove cene kreću do 70 dinara,^[7] dok su nedeljne nešto skuplje. Primera radi, za *Nedeljnik* je neophodno izdvojiti 299 dinara^[8], što studenti očigledno smatraju velikim izdatkom na njihove uglavnom skromne budžete. Povrh svega, gotovo svi studenti su i korisnici različitih društvenih mreža. Na taj način su u fokus stavili još jedan ključan razlog zbog kojeg tradicionalni mediji imaju zaostatak u eri digitalnih tehnologija, pogotovu u pogledu kreiranja sopstvenog iskustva. (Gripenhoftner From & Sundström, 2022).

^[7] U obzir su uzete cene dnevnih novina Večernje novosti, Politika, Alo, Kurir, Danas, Sportski žurnal, Sprski telegraf i Informer na dan 20. 1. 2022. godine

^[8] U obzir je uzeta cena Nedeljnika na dan 20. 1. 2022. godine

PRILOZI

Tabela 1: Glavni izvor informisanja

Ocena	1	2	3	4	5
Dnevne novine	285	10	0	0	5
Nedeljne novine	300	0	0	0	0
Televizija	230	9	45	1	15
Radio	253	38	1	1	7
Internet	2	1	3	4	290

Izvor: Lična arhiva autora

Tabela 2: Iskustvo sa različitim medijima

Ocena	1	2	3	4	5
Više od tri puta nedeljno čitam dnevne novine	292	3	1	1	3
Više od tri puta nedeljno gledam televiziju	229	33	2	6	30
Više od tri puta nedeljno slušam radio	250	25	0	5	20
Svakodnevno čitam različite sadržaje na internet sajtovima	0	4	0	0	296

Izvor: Lična arhiva autora

Tabela 3: Razlog lošeg iskustva sa tradicionalnim medijima

Ocena	1	2	3	4	5
Neobjektivnost u izveštavanju	3	1	15	12	269
Upitna istinitost u izvešta-vanju	2	6	6	11	275
Manipulacija čitalaca, slušalaca i gledalaca	3	7	1	2	287
Nezanimljiv sadžaj	2	1	10	12	275
Generalno loše stanje u srps-kim medijima	4	3	3	22	268

Izvor: Lična arhiva autora

Tabela 4: Prednost interneta u odnosu na tradicionalne medije

Ocena	1	2	3	4	5
Raznovrsnost sadržaja na in-ternet portalima	5	2	1	29	263
Veće mogućnosti internet por-tala u eri digitalnih tehnologi-ja	1	1	13	25	260
Obaveštenja internet sajtova o novim sadržajima	5	3	7	10	275

Izvor: Lična arhiva autora

Tabela 5: Iskustvo - društvene mreže

Odgovor	Ima profil	Nema profil
Fejsbuk	300	0
Instagram	300	0
TikTok	300	0
Tviter	5	295

Izvor: Lična arhiva autora

LITERATURA

- De Corniere, A. & Sarvary, M. (2023). Social media and news: Content bundling and news quality. *Management Science* 69 (1), 162–178.
- Drakulić, J. (2010). Ethics in adult education. *Andragoški glasnik* (14/2), 123–131. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/152424> [In Croatian]
- Elvestad, E., Phillips, A., Feuerstein, M. (2018). Can Trust in Traditional News Media Explain Cross-National Differences in News Exposure of Young People Online? A comparative study of Israel, Norway and the United Kingdom. *Digital Journalism 2: Trust, Credibility, Fake News*, 216–235.
- Fidler, R. (1997). *Mediamorphosis: Understanding New Media*. California: Pine Forge Press, California.
- Gillmor, D. (2006). *We the Media: Grassroots Journalism by the People, for the People*. Sebastopol: O' Reilly Media.
- Grekulović, U. (2023, Avgust 11). For young people, TV and newspapers are almost non-existent. They get information on the Internet, which they think deepens rather than suppresses violence. *Cenzolovka*. Available at: <https://www.cenzolovka.rs/mediologija/za-mlade-tv-i-novine-gotovo-da-ne-postoje-informisu-se-na-internetu-za-koji-misle-da-vise-produbljuje-nego-sto-suzbija-nasilje/> [In Serbian]
- Gripenhoftner From, A. & Sundstrom, A. (2022). Traditional media companies in the 21st century. *Leveraging opportunities and challenges of digital social platforms*, 1–35.
- Imširović, F. (2018). Media and peers as important socialization factors. *Novi Mualim* 34, 59–63. Available at: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1/article/view/953/916> [In Serbian]
- Jevtović, Z., Petrović, R., Aracki, Z. (2014). *Genres in contemporary journalism*. Beograd: Jasen [In Serbian]
- Jenkins, H. (2006). *Where old and new media collide*. New York: New York University Press.
- Kolucki, B., & Lemish, D. (2011). *Communicating with Children*. New York: UNICEF. Available at: https://www.unicef.org/turkiye/media/2561/file/TURmedia_Cocuklarla%20iletisim.pdf.pdf [In Turkish]
- Kovačić Poler, M., Erjavec, K., Štular, K. (2010). Credibility of Traditional vs. Online News Media: A Historical Change in Journalist Perceptions. *Medijska istraživanja* 16/1, 113–130. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/88479>
- Ljajić, S. (2018). The role of traditional and modern media in the lives of children and young people. *Sinteze* 13, 67–76. Available at: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-902x/2018/2217-902x1813067L.pdf> [In Serbian]

- Meyer, P. (2009). *The Vanishing Newspaper, Saving Journalism in the Information Age*. Columbia: University of Missouri Press.
- Milenković, V. (2019). *Media, culture, politics in the era of globalization*. Beograd: Visoka škola za komunikacije [In Serbian]
- Pauwels, C., Kalimo, H., Donders, K. (2009). *Rethinking European and Communications Policy*. Brussels: Brussels University Press.
- Petrović, R. (2017). *Print is the backbone of the media - newspapers in the digital era*. Beograd: Jasen [In Serbian]
- Prasko, E. (2021). Media through history. In: E. Prasko (ed.), *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* (108–112). Zenica: Filozofski fakultet [In Bosnian]
- Prnajt, D. (2016). Media then and now. *Humanističke studije* 2, 251–260. Available at: [https://humanistickestudije.me/wp-content/uploads/arhiva/broj2/2-2016\(17\).pdf](https://humanistickestudije.me/wp-content/uploads/arhiva/broj2/2-2016(17).pdf) [In Serbian]
- Puri, N., Coomes, E. A., Haghbayan, H., Gunaratne, K. (2020). Social media and vaccine hesitancy: new updates for the era of COVID – 19 and globalized infectious diseases. *Human Vaccines & Immunotherapeutics* 16 (11), 2586–2593.
- Selenić, U. (2022). Audiences in contemporary reality programs. *Sociološki godišnjak* 17, 23–34. Available at: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1840-1538/2022/1840-15382217023S.pdf> [In Serbian]
- Simić, K., & Letić, M. (2021). Uticaj mas-medija na vaspitanje djece. *Evropska revija* 7 (2). (In Bosnian)
- Stojanović, B. (2018). *Alternative report on the positions and needs of young people in the Republic of Serbia in 2018*. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije Available at: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2018/08/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%C5%BEaju-i-potrebama-mladih-2018..pdf> [In Serbian]
- Swart, J. (2023). Tactics of news literacy: How young people access, evaluate, and engage with news on social media. *New Media & Society* 25 (3), 505–521.
- Todorović Luj, A. (2020). *Media industries*. Beograd: Clio [In Serbian]
- Trišić, M., Milosavljević, B., Lukić, Lj. (2014): Web Analytics of Social Networks. *Trendovi u poslovanju* 4/2, 55–63. Available at: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2334-816X/2014/2334-816X1402055T.pdf> [In Serbian]

Zgrabljic Rotar, N. (2017). New media of the digital age. In: Lj. Josić (ed.), *Zbornik Information technology and media 2016*. (57–64). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Available at <http://www.mediaaresearch.cro.net/hr/novosti/detalji/zbornik-radova-s-ljetne-skole-informacijska-tehnologija-i-mediji-2016,15.html> [In Croatian]

Uroš B. Selenić

Union University – Nikola Tesla

Faculty of Sports

Belgrade (Serbia)

THE INFLUENCE OF TRADITIONAL MEDIA ON YOUNG PEOPLE IN BELGRADE IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract: *The main hypothesis of this study aimed to investigate the decreasing interaction of young individuals with traditional media in the era of digital technologies. The research involved 300 students from various higher education institutions in Serbia, who responded to six sets of questions. The first four sets employed the Likert scale method, while in the fifth and sixth sets, students provided open-ended responses to specific questions. Based on the obtained results, it was evident that traditional media have a limited influence on the younger generation and are not their primary source of information. Thus, the findings confirm assertions that the principal drivers for the current changes in daily habits are the emergence of the internet, social media, and the general advancement of digital technologies.*

Keywords: *digital revolution, sources of information, students' opinion, journalistic ethics, traditional media*

Милош Ст. Ернаут^[1]
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Бања Лука (Босна и Херцеговина)

Прегледан научни рад
UDK: 271.2-29:929 Gerasim Zelić
DOI: 10.5937/socgod18-42726

АКТУЕЛНОСТ ЖИТИЈА ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА – СВЈЕДОЧАНСТВО ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА И/ИЛИ НАУК ЗА БУДУЋНОСТ^[2]

Сажетак: *Герасим Зелић (1752–1828), архимандрит манастира Крупа у Далмацији, дио је један од најзнамениитијих Срба своја времена и велики њуџник. Као једини њисани њрај његових мнообројних њуџовања остала је аутобиографија Житије Герасима Зелића. У њом дјелу описује дитина ѡполитичка дешавања широм Европје, Блиској истока и Русије.*

Циљеви овој истраживања су синхрониској и дијакрониској карактера. У њвом случају, настојаћемо да представимо и критички анализирамо Зелићеву ѡрцеицију догађаја које описује као њихов савременик. Истовремено, настојаћемо и да утврдимо ѡренуџину актуелности његових увида представљених у наведеном дјелу. Резултати наше истраживања указују да је Житије Герасима Зелића дјело које превазилази оквире времена у којем је настало.

Кључне ријечи: *Герасим Зелић, Православна црква, Русија, Османско царство, Европа*

УВОД

Зелићево Житије спада у ријетка аутобиографска дјела његовог времена. У њему сазнајемо важне појединости из ауторовог живота, али исто тако имамо могућност да у значајној мјери сагледамо прилике и неприлике како у његовој родној Далмацији, тако и на великом дијелу европског континента којег је пропутовао аутор Житија.

Стиче се утисак да је Зелић вјечити путник, онај који жели све да види, да свуда стигне и свему присуствује, да успут много научи, да прошири сопствене хоризонте. У томе је и успио, не само за прилике

^[1] milosernaut@gmail.com

^[2] Рад је усмено представљен под истим називом на научном скупу „Балкан и Исток: Доминантни дискурси, интеркултурна комуникација и (анти)глобализација“, који је одржан на Факултету политичких наука у Бањој Луци, 30. септембра 2022.

свога времена већ и за вријеме из којег сагледавамо Зелићево *Живије*. За свог живота Зелић је обишао велики дио Европе, одлазио и враћао са са многобројних путовања, остављајући на хартији сопствене утиске и запажања, датумски прецизно описујући кад и гдје је ишао, те кога је све сретао у различитим земљама.

Зелић на почетку пише о сопственој жељи да родни Жегар замијени манастиром Крупом, који му је нудио да се описмени и да монотони живот у сиромашном далматинском селу замијени нечим новим, динамичнијим и садржајнијим. Иако се одушевљава новим почетком, временом схвата да може и више и даље. Жели да упозна свијет, да све оно о чему је слушао и види сопственим очима. Све напоре улаже како би се отиснуо у далеки свијет да, тражећи милостињу за свој манастир, обогати сопствену личност. У тој намјери, коју не скрива, успио је у великој мјери. Зелић је обишао многе земље, упознао многе народе, научио неколико страних језика, срео се са најзначајнијим европским владарима. Само Наполеона, по сопственој тврдњи, видио је најмање тридесет пута (Zelić, 2018).

Вриједност Зелићевог *Живије* не огледа се само у личној фактографији, његовом питком језику и историографском значају, већ нам аутор оставља могућност да, проучавајући његова путешествија као и све оно што се дешавало током њих, направимо поређење његовог и нашег времена, да увидимо све оно што се изнова понавља у истом или сличном геополитичком контексту. Ту првенствено мислимо на епидемију заразних болести, руско освајање Крима, али и борбу православних да сачувају своју вјерску посебност у односу на римокатолички Запад. Свему побројаном свједочио је архимандрит Герасим Зелић. Читајући његово *Живије* препознајемо понављање истих догађаја, поновни сукоб супротстављених идејних концепата Истока и Запада, али и жељу православних Срба у Далмацији да сачувају своју вјерску посебност, која је у Зелићево доба била нешто значајнија него што је данас. У том смислу Зелићево аутобиографско дјело, иако писано „себи и својима“, обилује мноштвом мјеста, догађаја и личности, захваљујући којима можемо направити квалитетан ретроспективни увид у односу на догађаје којима и сами свједочимо (Zelić, 2018, str. 50). Према Језернику, описи у Зелићевом дјелу „дају изузетно упечатљиву представу о разликама између источњачког и западњачког начина живота“ (Jezernik, 2007, str. 49).

У овом раду нећемо се бавити свим оним важним догађајима које нам представља Зелић, већ ћемо усмјерити пажњу на само неколико тематских цјелина које врло јасно можемо упоредити са оним што се дешава и што заокупља пажњу данашњег човјека. Сви описани догађаји десили су се прије више од 200 година, тако да је дубина времен-

ског увида у готово исте догађаје на истим меридијанима од великог значаја за правилније разумијевање онога што се данас покушава схватити без потребних историјских увида. Због тога је проучавање Зелићевог *Житија* не само интересно, већ је неопходно свима онима који се труде разумјети савремена геополитичка збивања.

КРАТКА БИОГРАФИЈА АРХИМАНДРИТА ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА

Да бисмо што боље разумјели неколико ауторових најважнијих описа, које ћемо обрадити у овом раду, неопходно је, у кратким цртама, осврнути се на Зелићев живот.

Према сопственом казивању, Зелић је угледао свјетлост дана у далматинском селу Жегар „љета господња 1752. у 11-ти дан мјесеца јунија од оца Андреа и матере Јоане на овај бијели свијет родио се и у светом кршченију именом Кирил назван“ (Zelić, 2018, str. 55). Како сам Зелић описује у свом *Житију*, као дјечак од четири године остао је без оца, а три године касније тешко се разболио од зубне болести „која жестоким својим шест-мјесечним упорствовањем матер моју доведе до очајанија о моме животу“ (Zelić, 2018, str. 57). Недуго затим, млади Кирил Зелић разболио се од тешке главобоље, због које је падао у сан из којег се тешко будио (Zelić, 2018).

Зелић је увјерен да је оздравио захваљујући молитвама своје мајке пред иконом Пресвете Богородице у манастиру Крупа, када га је мајка завјетовала да ће га дати у „манастир Крупу на науку ради услуженија Светој Богородици“ (Zelić, 2018, str. 58). Убрзо Кирил Зелић одлази у оближњи манастир Крупу, заувјек напуштајући родно село и сеоски начин живота. С обзиром на то да у Далмацији није било православног епископа, Зелић је замонашен у манастиру Стањевићи код Будве, са именом Герасим, од стране митрополита Саве Петровића, 3. јуна 1774, који га је и рукоположио у чин ђакона, док је у свештенички чин рукоположен у Плашком, 2. марта 1778, „од блаженопочившег г-на епископа Петра Петровића“ (Zelić, 2018, str. 67–69). Недуго након рукоположења у свештенички чин, започињу његова многобројна путовања. Зелић то и сам потврђује ријечима: „Мене су моје судбине пронесле по простору из Далмације до Москве и Петербурга, до Париза, Цариграда и до Смирне...“ (Zelić, 2018, str. 51).

У паузама између дуготрајних путовања, са којих је у манастир Крупу доносио ријетке и богате поклоне, Зелић се налазио и на дужности генералног викара Православне цркве за Далмацију и Боку Которску. Према Милашу, на ту дужност изабран је 1796. године у книнскопољској цркви, а „22. октобра исте године буде тај избор од владе одобрен“ (Milaš, 2004, str. 432). Чоловић истиче да је том одлуком Зелић „номинално постао управитељ православне цркве у Далмацији“

(Čolović, 2011, str. 288). Упркос томе што је током својих путовања био у прилици да заснује нови живот, архимандрит Герасим Зелић остао је вјеран свом монашком позиву и свом манастиру Крупи. „Аутодидакт Зелић био је православни просвјетитељ, који је за разлику од Доситеја Обрадовића остао вјеран свом монашком завјету, а, с друге стране, који је поново за разлику од њега био досљедни рационалист“ (Roksandić, 2018, str. 25).

Посљедње године живота провео је као аустријски интернирац у Бечу и Будиму, а његови земни остаци пренесени су у манастир Крупу. „Он је 1828. г. преминуо у Будиму, али се око преноса моштију и самог подизања споменика 1879. г. постарао питомац његове фондације и велики поштовалац, тада већ владика, Герасим Петрановић“ (Čolović, 2020, str. 230).

ПОГЛЕД НА ЦАРСКУ РУСИЈУ И ОСВАЈАЊЕ КРИМА

Прије него што је и кренуо на пут, Зелић казује како су га браћа из манастира молила да крене пут Русије, да проси милостињу за манастир, сматрајући „да смо ми народа словенскога и закона восточнога, како гођ и сви Руси...“ (Zelić, 2018, str. 172). У царску Русију Зелић стиже у лето 1782, у град Новомиргород, у Новој Србији. Ту Зелић среће „млоге Србе“, који су се ту, из Србије, Босне, Херцеговине, Албаније и Далмације, настанили, бјежећи од венецијанског и турског зулума, те „населели ону празну бившу земљу, која се по њима и назвала Новаја Србија“ (Zelić, 2018, str. 107). Из Нове Србије Зелић одлази у Кијев, гдје једно вријеме учи иконопис, а већ у прољеће 1783. напушта Кијев и одлази у црноморски град Херсон, гдје затиче војску од 30 хиљада Руса, на челу са кнезом Потемкином, „и с многима генералма Руса и Срба, који иђаше на Кримије, да изврши тестамент Петра Великог, то јест да разори царство татарско, који су Русима много пута додијали и све до Москве плијенили“ (Zelić, 2018, str. 117). Нешто касније Зелић пише како је упознао „странољубивог и милостивог“ кнеза Потемкина, који му је лично дао пасош да може ићи до Петербурга, али је ипак остао у Херсону „желећи виђети шта ће бити од Кримије“ (Zelić, 2018, str. 119). Руска царица издала је наређење кнезу Потемкину да са војском ступи на границу са Кримом, а Татари, видјевши руску силу, пошаљу султану Мехмеду Трећем позив у помоћ. Након што их је султан одбио, не желећи рат са Русима, Татари се одлуче на предају. „Зато пошљу из Кримије 12 депутата у Херсон принципу Григорију Потемкину и предаду му кључе од Кримије“ (Zelić, 2018, str. 120).

Други пут у царску Русију Зелић долази 1787. Хтио је да види царицу Катарину II, јер је чуо глас да императорка „Екатарина Втора иде кроз Склов у Кијев и у Кримије, да се крунише (љета 1787.) и да

ће јој император Јосиф Други и Станислав краљ пољски у Кијево на сусрет доћи“ (Zelić, 2018, str. 184). Након вишедневног чекања, царица је стигла у Кијев, те је по обичају присуствовала литургији. Зелић наглашава како је на службу дошао раније да би се могао нагледати царице, која је после литургије сваком од свештеника цјеливала руку, као и они њој, па тако и далматинском архимандриту Герасиму (Zelić, 2018).

Из Кијева одлази у Санкт Петербург, гдје проводи вријеме обилазећи знаменитости, упознаје се са руским духовним и царским великодостојницима и скупља обилне дарове за манастир Крупу. Потом одлази у Москву која га оставља без даха, о којој записује: „Не може се описати љепота и величина овога града“ (Zelić, 2018, str. 214).

Након обиласка Москве и њених знаменитости, Зелић наводи како се упутио ка јужним крајевима царске Русије, гдје је, у граду Кременчугу, опет срео кнеза Григорија Потемкина, са којим се зближио да му је овај понудио да буде његов лични јеромонах, а да ће му, уколико то прихвати, издејствовати да постане епископ у Русији чим се упразни нека од епархија (Zelić, 2018). Иако је Потемкинова понуда била примамљива, архимандрит Герасим Зелић није могао да је прихвати. „Ваша Свјетлости! Ја сам привезан с мојим манастиром и вјенчан с њим, како муж са женом, и зато ни под који начин не могу остати“ (Zelić, 2018, str. 231). Са богатим даровима напустио је царску Русију, из које је, 10. септембра 1788. године, прешао у Пољску (Zelić, 2018).

У неколико наврата, Зелић у свом *Житију* говори о односима Срба и Руса, наводећи да су оба народа истога рода „славенскога и закона источнога“ (Zelić, 2018, str. 172). Тиме Зелић објашњава и зашто је пошао баш у Русију да скупља милостињу за манастир Крупу, јер су, по њему, Срби и Руси „једнога народа и закона, а друго, оно је царство врло богато и пространо, а људи одвећ добри и странољубиви“ (Zelić, 2018, str. 170). Захваљујући слабости коју су Руси гајили према Србима на удаљеном Балкану, Зелић је успио да скупи бројне дарове за свој манастир. Зелић помиње многе добротворе, који су исказали милост према њему, а нарочито помиње шесторо рођене браће из угледне и богате петроградске фамилије: Николаја, Јована, Сергеја, Григорија, Михаила и Саву, те њихове сестре: Марију и Ану, који су му даровали мноштво дарова за манастир, па су заслужили да се њихова имена заувјек помињу у манастиру Крупа. „Имена ове чесне фамилије и имена њиовије родитеља јесу исјечена на једној дасци од мједи, која је прикована у зиду близу проскомидије у мојој светуспењској обитељи Крупи у Далмацији, да се на вијеки помињу како ктитори.“ (Zelić, 2018, str. 212). Сумирајући ауторове описе руских градова и његове импресије руском земљом, Гвозденовић истиче да Зелић у својим дјелима истиче

свој „панславистички дух“ (Gvozdenović, 2018, str. 128). Два и по вијека након дешавања које је описао Герасим Зелић, а слиједом бројних историјских дешавања, Крим се нашао ван граница савремене Русије, у чији састав је поново ушао марта 2014. „Русија наводи да је питање Крима заувек решено, али се залаже за решавање кризе на истоку Украјине кроз дијалог власти у Кијеву и проруских снага у Доњецком и Луганском региону“ (Milosavljević, Lazić, Matijašević, 2017, str. 58).

ЭПИДЕМИЈА КУТЕ И ЗЕЛИЋЕВ ДОДИР С ЊОМ

Током својих многобројних путовања широм тадашње Европе и Мале Азије, Зелић у свом *Житију* неколико пута помиње и сусрет са епидемијом куге, која је у то вријеме била смртоносна болест, од које се умирало доста брзо, без много боловања. Да би се народи и државе заштитили од ширења куге, и у то вријеме постојао је карантин, тада називан *конџумац* (Zelić, 2018). Герасим Зелић наводи примјер из 1783. године, током свог првог боравка у царској Русији, гдје помиње појаву куге у војсци и у неким мјестима око Дњепра у близини Херсона, гдје „раздијеле солдате болесне од здравије, и изгоне све фамилије из села напоље, обашка здраве, а обашка болесне, и куће предаду огњу“ (Zelić, 2018, str. 121). Из овога видимо да су чак спаљивани и породични домови, како би се уништила куга, која је, осим што је била пријетња по становништво, озбиљно пријетила да умањи моћ руске царске војске на подручју Мале Русије, како је у то вријеме називан централни дио данашње Украјине. „У 45-ти дан нестане куге, но са свијем тијем, ко би се ћео вратити из Херсона у Малу Русију, морао би 24 дана у кон-тумацу стајати“ (Zelić, 2018, str. 121).

Већ у јуну 1785. године, Зелић наводи како се куга проширила Цариградом, те да због епидемије није одмах могао бити унапријеђен у чин архимандрита, јер је већина свештених лица напустила Цариград, па је високи свештеномонашки чин, по благослову цариградског патријарха, добио из руку патријарха јерусалимског Аврама у оближњој вароши Нихори, „ђе ме посвети за архимандрита“ (Zelić, 2018, str. 155). „Једва сам чекао прилику какву, само да идем из Цариграда, бојећи се да и мене куга не покоси, како што косијаше по њеколико стотина на дан. Тога љета била је и иста болест у Далмацији: у Сплиту и Косову“ (Zelić, 2018, str. 157–158). Ипак, Зелић је морао остати у Цариграду, гдје је празник Васкрсења Христовог дочекао са једним ђаконом са Крфа и неким монахом Анатолијем, који је са собом имао шеснаестогодишњег слугу, који се једно вече није осјећао добро, па га је Зелић упитао: „Шта ти се догодило, те дљујеш?“ (Zelić, 2018, str. 158). „Он ми одговори: да га глава боли и да му је на препони отекло као једно јаје... Онда се ја устрашим и кажем по руски ономе дјакону да је то куга“ (Zelić, 2018, str. 158–159). Младић је сутрадан умро, а Герасим Зелић, упркос томе

што је сједио и јео заједно с њим, прошао је без посљедица (Zelić, 2018). И сам патријарх цариградски Гаврил због куге је из Цариграда прешао у оближњу варош Куручесме, гдје га је 6. јула 1785. године посјетио Герасим Зелић, са намјером да га поздрави и да узме благослов од њега (Zelić, 2018). „Сутрадан пуче глас по Цариграду, да се патријарх Гаврил престадио од куге, а видио сам и ја, ђе му јуче дијау на слијепом оку два печата од скерлета. Ту сам се опет јако уплашио, знајући да сам му јуче руку цјеливао...“ (Zelić, 2018, str. 163). На повратку из Турске, након осамнаест дана пловидбе, Зелић наводи да су стигли „благополучно у Тријест, ђе смо стајали у лазарету (контумацији) 41 дан“ (Zelić, 2018, str. 168). Иако је неколико пута био у непосредном контакту са обољелима од куге, сам се није разболио, па Зелић своје неразбољевање приписује чуду Божијем (Zelić, 2018). „Може се заиста рећи да су ово чудеса, и да без Божије воље и допуштења не може човјек погинути. Ја ово тврдо вјерујем и исповједујем, зашто сам ово сам искусио на себи. И, ако ово читајући, хоће који вјеровати, нека вјерује; ако ли неће, а оно ја га не нагоним“ (Zelić, 2018, str. 163).

Наше, баш као и Зелићево доба, обиљежено је пандемијом. Није ријеч о куги, као у његово вријеме, већ о пандемији корона вируса, гдје се болест преноси са човјека на човјека, а у оба случаја имамо карантине и затварање читавих села и градова, готово истовјетно као у Зелићевим описима.

НЕПРОСВИЈЕЋЕНОСТ ПРАВОСЛАВНИХ ДАЛМАТИНАЦА ЗЕЛИЋЕВОГ ДОБА

У уводу или како га он назива *Предисловију* свога *Житија*, Зелић наводи тешко стање у којем се налазе православни Далматинци, нарочито у просвјетном погледу, али, узимајући у обзир све историјске неприлике, томе налази и оправдање: „...не може нам се ни замјерити што смо ми тако касно почели марити за књиге“ (Zelić, 2018, str. 48). Одмах потом, такође у *Предисловију*, тврди како тренутном стању не може наћи оправдање (Zelić, 2018). „У моме отечеству у Далмацији књижевства нашега стање тако је жалосно, да окајаније не може бити“ (Zelić, 2018, str. 49). Сам Зелић поставио је „њеког Марка Радовановића“ за учитеља у Жегару, недалеко од манастира Крупе, а Пантелејмона Мијаљевића, из фрушкогорског манастира Привина Глава, за учитеља у Книну, „ђе је стајао у кући цркве светог великомученика Георгија“ (Zelić, 2018, str. 338). Пугујући Европом и поредећи стање просвјете у ондашњим европским државама, Зелић жали што су Далмација и Босна били под Венецијом и Турском, а не под владавином аустријске круне „ђе царствује слобода сваког закона, ђе царствује наука и просвјештеније народа и поданика сваког племена“ (Zelić, 2018, str. 341).

Осим простог народа, који је био непросвијећен, ни црквени пастири у Далмацији нису били бољи. Нити су марили за књигу, али ни за црквени поредак којег су били дужни држати се. „Да сву Далмацију обиђеш, ће има 54 цркве наше, не би нашао, осим у три манастира и три града (Задру, Шибенику и Скрадину), ни у једној сав круг црковније књига...“ (Zelić, 2018, str. 305). Зелић наводи да свештеничка немарност није проистекла из свјесне намјере да запоставе своје обавезе, већ је њихова небрига „из непросвјештења и незнања“ (Zelić, 2018, str. 304). Архимандрита Герасима Зелића посебно је забрињавало ступање у брак оних који су били у крвном сродству. Та појава била је честа и тешко се искорјењивала.

Како Зелић тврди, до 1796. године нису се са олтара објављивали будући бракови, па се нико није могао жалити ако неки од њих не би био у складу са црквеним канонима, већ су се многи бракови склапали „не у црквама, него по кућама, и то при вечери пјани; и како су женици, ако ји пароси не би ћели из каквог важног узрока вјенчати, полазили другом пароху у Далмацији или у турску земљу, и ту би се вјенчали...“ (Zelić, 2018, str. 305). За вријеме док се налазио на дужности генералног викара Православне цркве за Далмацију и Боку Которску, Зелићу је склапање бракова у складу са канонима Православне цркве било приоритет, а свештенике који се нису држали његових упутстава строго је кажњавао (Zelić, 2018). „Тако је казна пароха задарског уплашила друге свештенике, те нијесу више смјели вјенчавати у ноћи, по кућама, без три оглашења и без полиција от пароха (допуштења)“ (Zelić, 2018, str. 324). Како наводи Зелић, за једну свадбу „да би могући женици учинили обичајни пир и весеље убију вола, испеку по 10 до 15 брава и преправе 15 или 20 барила (акова) вина и ракије“ (Zelić, 2018, str. 307). Списак потребног јела и пића само се наставља. „...Колико се закоље тука, кокошију, гусака, патака и голубова, и колико се хљеба поједе и друге којекаквије од теста јела, то се не може ни избројити...“ (Zelić, 2018, str. 307)

С друге стране, Зелић примјећује како сиромашно становништво Далмације преко својих могућности прославља не само бракове, већ и крсну славу, а „славeћи своје безрасудно и преко мјере кресна имена, доводе себе у велико убожество, задужују се у трговаца по градови, и после толико година док се одуже“ (Zelić, 2018, str. 307).

ДАЛМАТИНСКИ СРБИ У БОРБИ ЗА ОЧУВАЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЈЕРЕ

У Зелићево вријеме, Православна црква у Далмацији налазила се под сталним притиском млетачких власти. Свештенство и вјерници чували су православну вјеру, истовремено пазећи да ни на који начин

не погазе било коју одредбу власти. О тадашњем незавидном положају Православне цркве у Далмацији Милаш пише: „У другој половини 1760. године пет је представака поднесено било од православних Далматинаца сенату, у којима просе заштиту за своју цркву“ (Milaš, 2004, str. 402). Било је то вријеме када православни нису имали свог епископа у Далмацији, већ им се центар духовне власти, баш као и свјетовне, налазио на другој страни јадранске обале. Зелић тврди да Млечани нису дозвољавали да на подручју Далмације и Боке Которске „буде јепископ источне цркве из узрока, да би тако лакше привукли и принудили далматински и бокешки народ источног вјероисповједанија римској цркви“ (Zelić, 2018, str. 310). Тек након што је Француска преузела под своју власт подручје Далмације, православни Срби, 26. марта 1810. године, добијају свог епископа, контроверзног Венедикта Краљевића (1765–1862), Грка по рођењу (Zelić, 2018). Првих година епископства, Краљевић се показао као чувар православне вјере и онај који успоставља ред у прилично запуштено црквено подручје, али када је Аустрија преузела Далмацију, 1813. године, чинио је све да стекне наклоност аустријских власти, како му не би одузели епископску власт (Milaš, 2004). Како сам тврди, Зелић је одмах увидио да Краљевић неће бринути о православним Србима у Далмацији, већ о сопственим интересима, зато за њега каже да је „волк под овчијом кожом“ (Zelić, 2018, str. 472).

Догађаји који су касније услиједили, нарочито отварање Унијатског сјеменишта у Шибенику, потврдиле се ранију Зелићеву забринутост о намјерама епископа Венедикта. Покушај унијаћења православних Далматинаца није прошао без посљедица, јер је у покушају атентата на епископа Венедикта Краљевића, убијен унијатски каноник Петар Мацура из села Церање (Zelić, 2018). Уплашен за своју безбједност, Краљевић напушта Далмацију остављајући Епархију далматинску задарском парохиу Спиридону Алексијевићу, док Герасим Зелић, обременен годинама и болешћу, све више времена проводи лијечећи се, миран и спокојан, јер је Краљевићев одлазак у Италију означио и пропаст покушаја да православни Далматинци пређу у римокатоличку вјеру (Zelić, 2018). „...И прије би се сви дали и пуштили до данас изгорети на огњу, него један отступити од свога закона и пристати к римској цркви на унију, и прочита“ (Zelić, 2018, str. 526). Вуковић наводи како је епископ Венедикт умро у изгнанству у Млечима, 1. фебруара 1862. године, а у својој „опоруци, написаној непосредно пред смрт, изјавио је да он никада није био унијат“ (Vuković, 1996, str. 65). Да ли је опоруком Краљевић хтио да умири сопствену савјест или је заиста био увјерен да није био унијата, остаће непознато.

Добро познавајући врх Цариградске патријаршије, Зелић нема ријечи хвале за православну духовну власт свога времена, наводећи њихову похлепу за новцем јер „епископи имају код сваке цркве свога свјетскога епитропа, такође Грка, и осим што за вјенчање и крштење преко мјере ишту, пишу јошт којекакве клетве и проклињу народ, ако неће скупити толико и толико кеса“ (Zelić, 2018, str. 141). Према Зелићу, уз помоћ великих новчаних износа успињало се и свргавало са патријаршијског трона у Цариграду, док су сви епископи Грци, који не разумију потребе других народа којима су били духовна власт, а нарочито га је увриједило што му је сам патријарх цариградски Гаврило рекао „да у Далмацији христјани нису православни христјани“ (Zelić, 2018, str. 131). Епископи које је цариградски патријарх слао међу Србе и Бугаре нису знали ни српски ни бугарски језик, већ су својом самовољом и среброљубљем изазивали неповјерење оних којима су управљали. „Што грчки епископи чине у Турској од христјана, а сувише од Срба и Бугара, који се у попова грчкије преко толмача исповиједају, то није могуће описати; а жалосно би било и слушати...“ (Zelić, 2018, str. 132).

Имајући у виду положај поробљених православних народа, стијешњених између Римске цркве, Турског царства и Цариградске патријаршије, Зелић констатује да Срби и Бугари „горе међу двије ватре, и то већ од четири стотине година“ (Zelić, 2018, str. 132). Сумирајући Зелићеве животне ставове, Ђурић истиче да је, упркос свему, вјерска толеранција „тековина Зелићевог менталитета“ (Ђурић, 2015, str. 106).

ЗАКЉУЧАК

Зелићево *Живије*, упркос субјективности аутора и његовој жељи да оправда сопствене поступке, представља драгоцену штивио из којег можемо сазнати многе појединости са његових путовања, али и сагледати прилике у којима се живјело у другој половини 18. и почетком 19. вијека. Такође, у могућности смо да упоредимо Зелићево доба са временом у којем живимо, да направимо поређење у подударности геополитичких процеса, који се, готово истовјетно, понављају у одређеним временским интервалима.

Односи Истока и Запада, на не толико упадљив начин, преламају се у Зелићевом *Живију*, постајући огољени тек у жељи за територијалном доминацијом, која са собом доноси ширење културног и духовног утицаја. У том процјепу, борба далматинских Срба, као и самог Зелића, за очување националног и духовног идентитета добија свој смисао, баш као и везивање за Русију, што на симболичком нивоу има значајну моћ. Герасим Зелић, као и његов поглед на свијет у којем је живио и којег је добрим дијелом и пропутовао, представља незаобилазну тачку

посматрања Балканских и европских историјских али и друштвених прилика кроз које можемо сагледати значајне друштвено-политичке појаве нашег времена.

ЛИТЕРАТУРА

- Čolović, B. (2011). *Sacral Heritage of Dalmatian Serbs*. Zagreb: SKD Prosvjeta. [In Serbian]
- Čolović, B. (2020). *Serbian sacral architecture of the epoch of historicism in Dalmatia*. Šibenik: Istina. [In Serbian]
- Gvozdenović, M. (2018). The Phenomenon of the Spirit of the Times (Zeitgeist) in Opisanije života moga by Sava Tekelija and Žitije by Gerasim Zelić. *Dositejev vrt*, VI, 97–143. [In Serbian]
- Đurić, Ž. (2015). *Great journey of Gerasim Zelić*. Beograd: Miroslav. [In Serbian]
- Jezernik, B. (2007). *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. Beograd: Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Milaš, N. (2004). *Orthodoxy in Dalmatia*. Šibenik: Istina. [In Serbian]
- Milosavljević, S., Lazić, Ž., Matijašević, M. (2017). Geostrategic position of Crimea as security factor for the Black sea region. *Vojno delo*, LXIX, 43–62. [In Serbian]
- Roksandić, D. (2018). Gerasim Zelić – Homo Mediterraneus. *Prosvjeta*, 142, 22–26. [In Serbian]
- Vuković, S. (1996). *Serbian Hierarchs*. Beograd: Evro-Unireks-Kalenić. [In Serbian]
- Zelić, G. (2018). *Lives*. Šibenik: Istina. [In Serbian]

Miloš Ernaut

University of Banja Luka
Faculty of Political Science
Bosnia and Herzegovina

**ACTUALITY OF LIFE OF GERASIM ZELIĆ - EVIDENCE OF A
TIME AND/OR LESSON FOR THE FUTURE**

Abstract: *Gerasim Zelić (1752–1828), archimandrite of the Krupa Monastery in Dalmatia, was one of the most famous Serbs of his time and a great traveler. The only written trace of his many travels is the autobiography of the Life of Gerasim Zelić. In that work, he describes important political events throughout Europe, the Middle East and Russia. The goals of this research are synchronic and diachronic. In the first case, we will try to present and critically analyze Zelić's perception of the events he describes as their contemporary. At the same time, we will try to determine the current relevance of his insights presented in the aforementioned work. The results of our research indicate that the Life of Gerasim Zelić is a work that transcends the framework of the time in which it was created.*

Keywords: *Gerasim Zelić, Orthodox Church, Russia, Ottoman Empire, Europe*

Nataša Z. Tešanović^[1]

Univerzitet u Banjoj Luci

Fakultet političkih nauka

Banja Luka (Bosna i Hercegovina - Republika Srpska)

Pregledan nuačni rad

UDK: 32.019.51

DOI: 10.5937/socgod18-42691

PRIMJENA STORITELINGA U POLITIČKIM ODNOSIMA S JAVNOŠĆU

Sažetak: *Storiteling (storytelling) je jedna od tehnika u odnosima s javnošću. Njegova primjena se zasniva na čovjekovoj potrebi za pretakanjem života u priče i psihološkim mehanizmima koji čine da ljudi misle kroz metafore i dijele zajedničko iskustvo kroz mitske i arhetipske motive duboko ugrađene u njihovo kolektivno nesvjesno. Sociološka posmatranja narativa ističu važnu ulogu priča u izgradnji sopstva i kolektiviteta, u formiranju i održanju društvenih autoriteta, istovremeno tretirajući priču kao kritičku, pa čak i oslobađajuću diskurzivnu formu. Globalna nesigurnost i moderne tehnologije pospješile su upotrebu storitelinga u različitim medijima, koji se, u eri informativne mećave, hiperprodukcije identiteta i tribalnog karaktera internetske mreže, ispostavlja kao efikasno sredstvo za promociju političkih kandidata za šta ovo istraživanje nudi niz ilustrativnih primjera iz različitih političkih i kulturnih miljea.*

Ključne riječi: *storiteling, odnosi s javnošću, politika, arhetipovi, mediji*

UVOD

Pripovijedanje je jedna od drevnih ljudskih aktivnosti o čemu svjedoče pećinski crteži stari gotovo trideset hiljada godina. Zahvaljujući sposobnosti govora i umijeću pripovijedanja, ljudska vrsta je bila u stanju da opstane u neprijateljskom okruženju. „Jezik je čovjeku omogućio da isplete intersubjektivnu mrežu značenja: mrežu zakona, sila, entiteta i mesta, koje postoje isključivo u zajedničkoj mašti, ali koje su mu dale moć da vlada planetom“ (Harari, 2018, str. 189). Šerman (Sherman) govori o priči kao o umjetnosti i svakodnevi, centripetalnoj i centrifugalnoj sili koja prolazi duboko i divlje kroz ljudsku psihu (Sherman, 2015). Za Kristijana Salmona (Christian Salmon) storiteling je, u stvari, stara potreba ljudi da „svojim doživljajima daju smisao kroz narrative, koji su u međuvremenu postali i glavni oblik komunikacije našeg javnog života“ (Salmon, 2011, str. 27). Džejms Tvičel, (James Twitchell), autor knjige *Brendirana nacija* (Branded Nation)

^[1] natasatesanovic39@gmail.com

ide korak dalje, istučući kako je jedno od najvažnijih otkrića modernog doba to što se ljudi upravo pomoću priča mogu vezati za proizvode (Twitchell, 2004). „Naš mozak i dalje želi pričanje priča i zato je u poslovnom svijetu sve više prisutan storiteling. Kroz priče se povezujemo sa ljudima, pa stalno tražimo put da stari način razmišljanja prezentujemo kroz nove modele komunikacije” (Klikovac, 2020).

Najšira definicija storitelinga je da se radi o drevnoj umjetnosti premještanja događaja u jezik, riječi, slike i zvukove uz improvizacije i izmišljanja (Kolić, 2008). Sam pojam vuče korijene iz engleskog jezika. „Doslovno, tell znači koristiti se govorom kako bi se nešto verbalno iskazalo, ali tell se može odnositi i na izražavanje na bilo koji drugi način, uključujući vizuelni (a telling glance – pogled koji govori)” (Miller, 2018). Storiteling počiva na moći priče da informiše, ubijedi, probudi emotivne odgovore, obezbijedi podršku za političke, ekonomske, kulturne i druge inicijative, održi konzervativna ili uspostavi demokratska i civilna društva. Razvojem medija priče se prenose, umnožavaju i čuvaju. Pismo, štampane knjige, novine, radio, televizija, film i internet samo su sredstva putem kojih se priča prenosi publici.

Tehnologija se mijenja, zahtijevajući drugačiji način procesuiranja informacija, ali ljudska potreba za pripovijedanjem ostaje nepromijenjena. Zato se storiteling smatra vrlo moćnim oružjem u izgradnji lojalnosti zaposlenih, kupaca i birača. Priče su ilustrativne prirode, lako pamtljive i omogućavaju da se stvore jače emocionalne veze. Istraživanja su pokazala kako slušanje priče pokreće isto područje mozga kao i kada doživimo nešto uzbudljivo, otkucaji srca se povećavaju kao posljedica uživanja u priču ili identifikovanja sa protagonistom; da bi se to postiglo, u storitelingu se često koriste arhetipski motivi, utkani u naše kolektivno nesvjesno.

Povećana upotreba i značaj storitelinga korespondiraju s ekspanzijom interneta, koja je, „poremetila ekonomiju diskursa i verodostojnosti narativa (političkog, ekonomskog, religioznog)” (Salmon, 2010, str. 10). Ona se odvija na nivou kompanije (storiteling menadžment i narativni marketing), individualnom nivou (digitalni storiteling), pravno-političkom (nadzor i narativno profilisanje ukrštanjem datoteka) i makropolitikom nivou (politički odnosi s javnošću) (Ibid).

TEORIJSKI OKVIR

Razumijevanje politike kao prakse kolektivnog pripovijedanja, u kojoj su uloga fikcije i narativa konstitutivni elementi, a ne tek „puka retorika“, još uvijek je nedovoljno teoretizovano; samim tim ni uloga storitelinga u političkom PR-u, odnosno, uloga pripovijedanja u formiranju i formatiranju političkih identiteta, nije dovoljno teorijski obuhvaćena. Teorijsku podlogu

za njeno proučavanje nude donekle narativna teorija i analiza diskursa, kao i teorija uokvirivanja ili tzv. neuralna teorija metafore Džordža Lakofa (George Lakoff).

Uprkos tome što bi popularna vjerovanja o pripovijedanju – o tome kako priče funkcionišu, za šta su dobre i da li im treba vjerovati – trebale biti centralne teme sociološkog bavljenja pripovijedanjem, sociolozi su se do sada više koncentrisali na norme koje regulišu sadržaj naracije, nego na norme koje regulišu njegovu upotrebu ili njegovu evaluaciju u odnosu na druge diskurzivne forme. Autori studije *Sociologija storitelinga* (The Sociology of Storytelling) smatraju kako se sociološki pristup pričama svodio na bavljenje njima kao tekstovima koje treba analizirati za značenja koja izražavaju, a ne kao društvenim performansama koje su interaktivno konstruisane, institucionalno regulisane i koje njihova publika ocjenjuje u odnosu na hijerarhiju diskurzivnog kredibiliteta. Tek su potonja sociološka istraživanja pokazala da ljudi na različite načine koriste dvosmislenost priča kako bi održali moć unutar organizacije, ustanovljavali određene identitete u svrhu isticanja političkih razlika i/ili dobijanja podrške za promjenu određenih politika (Polleta, Chen, Gardner, Motes, 2011).

Predmet narativne teorije, naratologije ili teorije pripovijedanja su fundamentalni principi pripovijedanja i njegova sposobnost oblikovanja i prenošenja značenja. Drugim riječima, „njen predmet je narativ u smislu svega onoga što prenosi” (Milutinović, 2004, str. 1). Teorijsku podlogu za proučavanje uloge storitelinga u odnosima s javnošću nudi i analiza diskursa, koja proučava „korišćenje jezičkih elemenata u svrhu postizanja interakcijskih, društvenih, političkih ili kulturnih ciljeva” (Charaudeau & Maingueneau, 2002, str. 41–45). Diskurs inače predstavlja „skup značenja, metafora, predstava, slika, priča, iskaza koji zajedno proizvode određenu verziju događaja” (Ber, 2001, str. 83). Korijeni analize diskursa nalaze se još u antičkoj retorici i filozofiji, a njome su se bavili strukturalisti: de Sosir (de Saussure), Klod Levi Stros (Claude Levi Strauss). Fuko (Foucault) i Lakan (Lacan) i poststrukturalisti: Bart (Barthes), Derida (Derrida), Deleze, (Deleuze) i Bodrijar (Baudrillard). Narativ se smatra vrstom diskursa (diskurs osmišljen da poveže niz događaja) (Webster, 1966). Bruner (Bruner) pravi razliku između paradigmatškog i narativnog oblika mišljenja, tvrdeći da su priče, prije nego li logički argumenti ili zakonske formulacije, u stvari sredstva kojima se značenje prenosi drugima.

„Dobra priča i dobro oblikovan argument su po svojoj prirodi različite vrste. I jedno i drugo mogu da se koriste kao sredstva za ubeđivanje drugih. Ali ono u šta ubeđuju se iz osnova razlikuje; argumenti ubeđuju u svoju istinitost, priče u svoju životnost. Argumenti proveravaju istinu naknadnim pozivanjem na postupke za ustanovljavanje formalnih i empirijskih dokaza. Priče ne ustanovljavaju istinu već verovatnost”. (Bruner, 1990, str. 67)

Ključ za moć naracije je, dakle, u tome što priče čujemo drugačije od drugih vrsta poruka. Za kognitivnu lingvistiku, razlog tome leži u načinu na koji poruku primamo, odnosno procesuiramo. Kod tzv. centralne obrade poruku usvajamo mentalno i kritički je procjenjujemo, dok se kod periferne obrade manje bavimo sadržajem poruke, a više nekim propratnim, sporednim elementima kao što su osobine govornika ili čak naše (ne) raspoloženje. Treća vrsta obrade podrazumijeva potpuno uranjanje u sadržaj priče, odnosno uživljavanje u događaje i emocije protagonista (Polleta, 2008). Ovo emotivno transponovanje u svijet naracije je moguće zahvaljujući metaforama, kojima je duboko prožet naš pojmovni sistem. Džordž Lakof (George Lakoff) i Mark Džonson (Mark Johnson) u djelu *Metafore koje život znače* (Metaphors we live by) govore o tome kako ljudi ne razmišljaju činjenično, već u tzv. okvirima (frejmovima); Činjenice nam mogu biti prezentovane, ali da bi one za nas imale smisla moraju odgovarati onome što je već u sinapsama mozga (Lakoff & Johnson, 2003). Upravo su metafore te koje se nalaze u „diskurzivnoj službi političara kod zagovaranja vlastitih politika ili oponiranja tuđim politikama (Charteris & Black 2005, str. 16). „Metafora je krucijalna u jeziku vođe zato što posreduje između svjesne i racionalne baze ideologije i njezinih nesvjesnih mitskih elemenata” (Ibid).

ULOGA PRIPOVIJEDANJA U POLITIČKOM PR-U

Hana Arent (Hannah Arendt) političku teoriju doživljava kao storiteling, koji teži da angažuje publiku u kritičkom promišljanju o nekoj temi, kroz različite perspektive; storiteling je taj koji transformiše privatno mišljenje u javno.^[2] Za Salmona, upravo se na političko-ideološkoj ravni pomoću storitelinga stvaraju nove tehnike moći, usmjerene na „skretanje pažnje ljudi, kako bi učinile da aktivnosti izabranih političkih predstavnika izgledaju kredibilno i omogućile im da osvoje izbore i opstanu na vlasti“ (Salmon, 2011, str. 11). „Pričanje priča uspostavlja narativne sisteme koji navode pojedince da se identifikuju sa modelima i da se prilagode protokolima, kaže on” (Ibid).

Politički odnosi s javnošću koji koriste storiteling kao jednu od tehnika „ubjeđivanja” dio su savremenog političkog procesa. Aurelija Peru Balan (Aurelia Peru-Balan) smatra da se formula uspješnog političkog PR-a svodi na dva ključna elementa: stvaranje kredibilnog imidža političkog subjekta i pozitivne percepcije poruke koju je ovaj objavio sa ciljem mobiliziranja javnosti za svoje političko djelovanje (Peru-Balan, 2016). Djelotvornost oba ova elementa danas umnogome zavisi od dobre priče.

^[2] Schnur, C. N. (2014, October, 14). Hannah Arendt and the Politics of Storytelling, *Florida Jewish Journal*, Available at: <https://www.sun-sentinel.com/florida-jewish-journal/opinion/fl-jjps-storyteller-1015-20141014-story.html>Hannah Arendt and the Politics of Storytelling

Salmon smatra kako cilj narativnog marketinga više nije da jednostavno ubijedi potrošača da kupi neki proizvod, već da ga natjera da utone u određeni narativni svijet, da ga uplete u vjerodostojnu priču. Samim tim, i svrha političkih odnosa s javnošću se sve manje ispoljava i ispunjava kroz informisanje o političkim programima i odlukama izvršne vlasti, a sve više kroz kreiranje i nametanje priče o političkim „junacima”. „Radi se o stvaranju novog virtuelnog sveta, začaranog kraljevstva u kome žive heroji i antiheroji, u kome je građanin glumac dobrodošao”. (Salmon, 2010, str. 122) Cilj ovakve „performativne retorike”, kako tvrdi Salmon, jeste da utiče na emocije i stanje duha birača, na koje se sve više gleda kao na publiku nekog spektakla. „Zato ne treba obezbediti obrazloženje i programe već likove i narative, insceniranje demokratije pre nego njeno sprovođenje” (Ibid).

Salmon smatra da je politička komunikacija doživjela obrat nakon 11. septembra 2001. godine za šta su “zaslužni” PR savjetnici u timu tadašnjeg američkog predsjednika Džordža Buša (George Bush). Umjesto političkih tirada o borbi protiv terorizma, građanima Amerike plasiran je niz priča malih ljudi dotaknutih tragedijom i predsjednika najveće svjetske sile koji javno govori o njima, fotografiše se s njima, pun empatije i sa neskrivenim emocijama i koji, intimno potresen zbog boli sunarodnika, obećava nepokolebljivu borbu i spremnost na ličnu žrtvu kako bi Amerika opet bila sigurna i velika. Bušovo osvajanje drugog zaredom predsjedničkog mandata 2004. godine, nakon pomenutog terorističkog napada na svjetski trgovinski centar i američke invazije na Irak, koja će ostati upamćena i po direktnom TV prenosu rađenom u maniru holivudskih blokbastera, učinilo je da storiteling postane centralno mjesto svakog ozbiljnijeg političkog PR-a. Angažovanje masa, mobilisanje emocija i sinhronizacija pojedinaca, postaju glavni ciljevi stori-spinera predsjedničkih kandidata i PR agencija angažovanih od strane političkih partija. “Političke kampanje sve se više odvijaju na oprobanoj matrici: političar = proizvod = brend = priča” (Salmon, 2010, str. 33).

UPOTREBA MITOVA U POLITICI/ POLITIČKIM ODNOSIMA S JAVNOŠĆU

Svako društvo ima svoje mitove koji povezuju njegove članove, mobilišu ih na akciju ili jednostavno pružaju neku vrstu utjehe i satisfakcije za pojedince i čitave grupe. Politički diskursi su nerijetko zasnovani na mitovima. U Americi su to mit o američkom snu, društvu jednakih mogućnosti, zemlji slobode i demokratije. Američka literatura, kako je to primijetio Žil Delez (Gilles Deleuze), kroz ideje granice, osvajanja, premoščavanja prostora i daljina, velika je mitsko-narativna konstrukcija, u kojoj Amerika nije samo destinacija na mapi, novi svijet, već obećana zemlja u kojoj svako može da ispriča svoju priču i započne novi život. „To je i nacija i naracija” (Deleuze & Parnet, 1987). Gotovo svi moderni američki

predsjednici su se referisali na ovu mitsku sliku Amerike. Kontroverzni Donald Trump (Donald Trump) je imao kampanju s geslom „Učinimo Ameriku ponovo velikom (“Let’s make Amerika great again”), koja je trebala da okupi naciju oko antiglobalističke paradigme u korist reevokacije mita o Americi kao ishodištu i cilju svakog njenog građanina. Buš (Bush), Regan (Reagan), Obama (Obama) i Klinton (Clinton) su također eksploatisali mitske narative o zemlji u kojoj svako može ostvariti svoj san. (Ovdje je upotrijebljena i čuvena rečenica Martina Lutera Kinga (Martin Luther King) – „I have a dream”, koju je koristio upravo Obama, kao prvi crnački predsjednik SAD, da bi ukazao na Ameriku kao zemlju u kojoj se ostvaruju snovi svih njenih stanovnika, nezavisno od boje kože).

Mit o ujedinjenju/jedinstvu dijele mnoge nacije koje su tokom određenih historijskih perioda bile razjedinjene (Nijemci, Srbi, Italijani i dr.). Zahvaljujući mitu o „izabranom narodu” i povratku u zemlju praotaca, Jevreji su uspjeli da opstanu kao nacija uprkos progonima i jezičkim i kulturološkim razlikama između pripadnika jevrejskog naroda rasutih po svijetu.

Srpski mit o nebeskom narodu, u moderno doba nerijetko osporavan i tretiran kao dio gubitničkog narativa, ne prestaje da bude korišćen u političkim kampanjama nacionalnih stranaka i lidera; njime se kod sunarodnika posreduje doživljaj posebnosti i jedinstvenosti u odnosu na druge savremene nacije.

Politički imaginarij neprestano interveniše kako bi istražio prošlost i legitimisao sadašnjost – kako u totalitarnim tako i u demokratskim društvima, tvrdi Raul Žirard (Raoul Girardet), autor knjige *Mitovi i političke mitologije* (Mythes et Mithologies politiques) i podsjeća kako je narativ komunističkih mitova o zlatnom dobu, spasilačkim revolucijama ili zlim zavjerama, prisutan i u tzv. liberalnim demokratijama (Girardet, 2000). Mit o carstvu zla koji je američki predsjednik Ronald Regan (Ronald Reagan) prvi primijenio na Sovjetski Savez tokom hladnog rata, korišćen je kasnije kao metafora za Iran, Siriju i Sjevernu Koreju, a danas za Putinovu Rusiju. Politički mit nema suštinu bez tradicije i političke kulture, iako su u njegovom narativnom središtu često arhetipovi – jedinice kolektivnog nesvjесnog, zajedničke svim ljudskim individuama.

ARHETIPOVI I BRENDIRANJE POLITIČARA

Riječ arhetip potiče od grčkog korijena riječi *archein* što znači „originalni ili stari” i *tipos* u značenju „uzorak, model ili tip”. Kombinovano značenje je „izvorni obrazac” iz kojeg su izvedene, kopirane, modelovane ili emulirane sve druge slične osobe, objekti ili koncepti (Golden, 2016).

Slika političkog lidera jeste politička projekcija samog birača, tačnije, brend političkog lidera može se tretirati kao model „projekcije arhetipa” (Balynskaya, Dyorina, Shurko, 2019).

Arhetipovi se uobičajeno tumače kao univerzalne teme zajedničke ljudske egzistencije prisutne u karakterima i narativnim obrascima naših mitova, bajki, novela i filmova (McPeck, 2008). Kao mentalni modeli koji mogu da se povežu sa slikama, odnosno fundamentalnim moždanim strukturama koje su se razvile tokom ljudskog preverbalnog iskustva, arhetipovi su zajednički svim ljudskim jedinkama (Merchant, 2009). Arhetipske teme poput potrage, konflikta ili posvećenosti nekoj misiji su utisnute u svijest ljudi. „Arhetip je univerzalno poznati karakter ili situacija koja transcendirira vrijeme, mjesto, kulturu, rod i uzrast. On predstavlja „univerzalnu istinu“ (Levy & Spink, 2002, str. 3). Arhetipovi se mogu kulturološki kodirati kroz ikonične predstave i simbole. Ugrađivanje arhetipskih osobina u pojedine brendove postupak je kojim se stvara jedinstvena osobnost brenda sa kojom se mogu identifikovati upravo oni kojima je proizvod, odnosno brend namijenjen (Horvat & Poturović, 2013). Uloga arhetipova je da komuniciraju konzistentan tip osobe, čime omogućavaju ljudima da stvore smislene konekcije. „U marketingu (uključujući i onaj politički, p.a.) arhetip brenda je žanr koji dodjeljujete svom brendu na osnovu simbolike; autentični atributi koji definišu arhetip, pomažu brendu da u svijesti potrošača (i glasača, p.a.) kreira jasnu sliku i kontinuitet“ (Tešanović, 2021, str. 208).

Mark (Mark) i Pirson (Pearson) smatraju kako je, u cilju identifikovanja i osnaživanja esencijalnih elemenata brenda, neophodno postati fluentan upravo u vizuelnom i verbalnom jeziku arhetipova (Mark & Pearson, 2001). Pirsonova šema arehtipova, nastala na teoriji kolektivnog nesvjesnog i modelu arhetipova koji je utemeljio Karl Gustav Jung (Carl Gustav Jung), arhetipove dijeli prema osnovnim orijentacionim aspektima, odnosno fundamentalnim ljudskim potrebama:

1. Egu/želji da se čini, da se ostavi „pečat”: heroj (the Hero), stvaralac (The Creator) i čarobnjak (The Magician),
2. Slobodi/želji za oslobođanjem, da se postane neko: buntovnik (The Rebell), istraživač (The Explorer) i pajak/klovn (the Jocker),
3. Društvu/želji da se ostvare veze, da se pripada: ljubavnik (The Lover), običan čovjek (The Everyman ili The Common man) i njegovatelj (The Caregiver),
4. Redu/želji da se uspostav struktura i stabilnost: vladalac (The Ruler), nevini (The Innocent) i mudrac (The Sage) (Vieth, 2014).

Autonomija ili pripadnost, pobuna ili red, promjena ili stabilnost – svaki politički subjekt se određuje u odnosu na ove potrebe; arhetipovi su tu da mu pomognu da formuliše strategiju i mobilise što više sljedbenika. U studiji pod nazivom *Rezonanca arhetipova u medijima* (The Resonance of Archetypes in Media) Faber i Majer (Mayer) nude niz argumenata u prilog tvrdnjama da su arhetipovi potencijalno važan oblik mentalnih modela, da su uticajni u životima ljudi i da mogu otkriti informacije o njima i predvidjeti njihova ponašanja u privatnom životu, medije koje preferiraju ili tip političara za koga će glasati (Faber & Mayer, 2019).

Političari se najčešće arhetipizuju kroz figure heroja, vladaoca, običnog čovjeka i buntovnika, koji može imati različite podarhetipove (poput revolucionara i reformatora), te njegovatelja (dobar arhetip za žene u politici), rjeđe mudraca i džokera (komedijanta). Cilj korišćenja arhetipskih modela jeste da se kandidat predstavi kao jedinstvena ličnost – osoba spremna na velika djela za dobrobit društva, bilo da se radi o podvižništvu u odbrani zemlje i naroda, pobuni protiv postojećeg sistema, odlučnosti da se sprovedu promjene, čuvanju tradicionalnih vrijednosti, reda i zakona, ili provociranju postojećih centara moći nekonvencionalnim metodama kako bi se isposlovale promjene.

Arhetip heroja je povezan sa riječima poput: izazov, čast, snaga, pobjeda. Heroj pokušava da unese red u kaos, da popravi stvari koje su pošle po zlu. Lideri ispunjavaju uloge mitskih heroja kada spašavaju kompanije, osvajaju medalje, štite nezaštićene i siromašne i čvrsto brane svoja uvjerenja. Arhetip heroja (spasilac, branilac), obično predstavljen kao osoba puna snage i odlučnosti i arhetip vladaoca (čuvar nacije, vrhovni autoritet) česti su arhetipovi u zemljama sa autokratskim režimima, u kojima glasači ne glasaju za političke programe, već za vođe. Ruski predsjednik, Vladimir Putin, često prikazan u „muškim” aktivnostima (jahanje, ronjenje, hokey, borički sportovi), u potpunosti realizuje arhetip heroja. Iako je za zapadni svijet, usljed dešavanja u Ukrajini, postao antiheroj, gotovo demon, za većinu Rusa, ali i neke druge narode je spasilac, borac protiv globalizovanog, neoliberalnog svijeta, nepokolebljiv u očuvanju antifašističkih, hrišćanskih i porodičnih vrijednosti. (Njegov protivnik, predsjednik Ukrajine, Vladimir Zelenski, trenutno se na Zapadu takođe arhetipizuje kao heroj, kombinovan sa arhetipom „nevinog”, ali i buntovnika po uzoru na Če Gevaru, sniman i fotografisan u odjeći koja podsjeća na vojničku, u svedenoj scenografiji i sl, moderni David protiv Golijata, nepokolebljiv u odbrani zemlje itd).

Aleksandar Vučić, predsjednik Srbije povremeno koketira s figurom heroja (spasavanje albanskog djeteta iz smetova u Feketiću, narativ o ugroženosti, prijetnjama i brojnim neprijateljima, „objektivno slabiji, ali njegova hrabrost je tolika da će pobediti sve sile koje su se protiv njega

zaverile“).^[3] Pored toga, on nudi stabilnost, kontroliše sve procese (vladalac, suveren), a nerijetko voli da se predstavlja kao „čovjek iz naroda”, spreman da sasluša i pomogne, pristupačan, jednostavan i radoholik (običan čovjek).^[4]

Kombinovanje arhetipova je česta storiteling tehnika u odnosima s javnošću političara i/ili političkih partija, kao što pokazuje primjer aktuelnog srpskog predsjednika. Pokojni srpski premijer Zoran Đinđić je bio buntovnik (prvo kao opozicionar, a onda kao neko ko pokušava da sprovede reforme) i nevini (čuveni slogan „Pošteno”, koji je sugerisao da su on i njegova partija poštenu, nekorumpirani i da ništa ne kriju od javnosti). Bivša hrvatska predsjednica, Kolinda Grabar Kitarović je kombinovala arhetipove „njegovateljice” i „obične žene”, često u svojim govorima koristeći sintagme poput „drugi prijatelji”, „drugi susjedi”, „ruka za pomoć” i sl. (Pešić, 2022, str. 33). U slučaju Hilari Klinton (Hillary Clinton), protivkandidatkinje Donalda Trampa u trci za američkog predsjednika 2018. godine, pokušaj da se predstavi u modelima jake žene i heroine s jedne, te njegovateljice (caregiver), s druge strane, nije se, međutim pokazao efikasnim, jer ovi arhetipovi nisu korespondirali sa političkim imidžom bivšeg američkog državnog sekretara. Njen tadašnji rival Donald Tramp uspješno je povezo gotovo suprotstavljene arhetipove (vladalac koji predstavlja stabilnost) i džoker (promjenu), što je svojevremeno pošlo za rukom i italijanskom premijeru, Silviju Berlusconiu (Silvio Berlusconi). Društvene mreže (naročito Tviter u Trampovom slučaju), odnosno internet, omogućio je političkim akterima da svoje arhetipske karakteristike komuniciraju svakodnevno, samostalno i aktivno ciljanoj publici, a njihovim stručnjacima za politički marketing dao nove i direktnije uvide u potrebe i, što je još važnije, emocije njihovih (potencijalnih) birača.

ЗАКЉУЧАК

Moderna sociološka istraživanja su pokazala kako su priče koje pričaju grupe, zajednice i nacije važne za stvaranje veze između pripadnosti i identiteta. Ona su potvrdila da su grupe i zajednice bez koherentnih priča podložne fragmentaciji; one druge, koje povezuju iste legende, mitovi i priče kadre su da djeluju kolektivno, i da, okupljene oko integrišućeg narativa, budu usmjerene i vođene ka ispunjenju zajedničkog cilja.

Za uspjeh političara u pridobijanju kolektivne podrške, priča se u savremenom svijetu potvrđuje kao nezaobilazan faktor. Ona je, tvrde teoretičari, gotovo jednako važna, ako ne i važnija od finansijskih (materijalnih) sredstava, kojima se ne može nadomjestiti „očigledno

^[3] Rujević, N. (2018. 7. juli). Sve smrti Aleksandra Vučića, *Deutsche Welle*, Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/sve-smrti-aleksandra-vu%C4%8Di%C4%87a/a-44549952>

^[4] Andrić, V, Ognjanov, G. (2021. April, 14). Vučić je produkt marketinga, *Danas*, Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/galjina-ognjanov-aleksandar-vucic-je-produkt-marketinga/>

ograničenje političara da ispriča koherentnu priču” (Polletta and authors, 2011, str. 109–130). Fabricio Luisi (Fabrizio Luisi), italijanski profesor političke komunikacije, scenarista i televizijski producent tvrdi kako je danas politika kao takva - priča, demokratija spektakl, a dijalog vode čarobnjaci, ratnici i iscjelitelji...^[5] On smatra kako je model arhetipova, koji se koriste u političkim odnosima s javnošću, rezultat nekoliko različitih pristupa: kognitivnih studija, antropologije, komparativne mitologije, lingvistike i marketinga. „On nam pomaže da objasnimo zašto političari ostaju nedirnuti nakon nekih javnih napada koji bi morali da ih ugroze, a oni u stvari ojačavaju njihov arhetip i obrnuto”.^[6] Govoreći o modelu arhetipova koji se primjenjuje u današnjoj politici, važno je podsjetiti i na stav Džordža Lakofa, prema kome je kognitivna politika okvirna kampanja koja prethodi konkretnoj politici i za koga ne postoje lijevi ili desni arhetipovi. Jedino po čemu se razlikuju političari ljevice i desnice jesu okviri (frejmovi), mentalne strukture koji organizuju metafore u okvir značenja i koji određuju nečiju viziju svijeta, ciljeve i akcije. Zato je moguće da neoliberalni političari budu komunicirani kroz konzervativne arhetipove, a da se ljevičarske ideje prepoznaju u kritici neoliberalnog koncepta, koju zagovaraju političari desnice, koji onda emanuju buntovništvo i željnu za promjenom (Lakoff & Johnson, 2003)

Rezultat ovog istraživanja potvrđuje da današnji političari, konzervativne, liberalne, lijeve, desne ili neke druge provenijencije, teško mogu doprijeti do svojih glasača ukoliko ne koriste metafore, mitove i arehtipove – jednom riječju pripovijedanje ili storiteling. Priče su te koje zadovoljavaju potrebu za pripadanjem, za nezavisnošću ili stabilnošću, dakle, svemu onom što se propagira u aktuelnim politikama širom svijeta. Savremena tehnologija, koja je umnožila prisutnost političkih figura u životima ljudi, kao i plasman (dez)informacija o njima i njihovim političkim aktivnostima, planovima i programima, samo je dodatno pospješila upotrebu storitelinga. Individualizovana i fragmentirana mrežna publika, ispostavilo se, najbolje se osvaja upravo pričama, koje imaju moć da aktiviraju njeno kolektivno nesvjesno u korist onih kandidata i partija čiji stučnjaci za političke odnose s javnošću umiju vještije da ih koriste. Globalna nesigurnost dodatno pospješuje nastanak i distribuciju narativa koji pokušavaju da daju smisao svijetu koji poznajemo, ali i budućnosti koju projektujemo, što implicira da je veza između političkih odnosa s javnošću i storitelinga danas jača nego ikad.

^[5] Sam, A. (2020, November 21). Interview: The Archetypes of Politics, Notes Read, Available at <https://notesread.com/interview-the-archetypes-of-politics/>

^[6] Ibid

ЛИТЕРАТУРА

- Andrić, V., Ognjanov, G. (2021). Aleksandar Vučić is a product of marketing, *Danas*. Available at: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/galjina-ognjanov-aleksandar-vucic-je-produkt-marketinga/> [In Serbian]
- Ber, V. (2001). *An introduction to social constructionism*, Beograd: Zepter Book World [In Serbian]
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge: MA: Harvard University Press
- Caren Sch., N. (2014). *Hannah Arendt and the Politics of Storytelling*. Available at: <https://www.sun-sentinel.com/florida-jewish-journal/opinion/fl-jjps-storyteller-1015-20141014-story.html>
- Charaudeau, P., Maingueneau, D. (2002). *Dictionary of discourse analyzes*. Paris: Seuil [In French]
- Charteris, B. J. (2005). *Politicians and Rhetoric – the Persuasive Power of Metaphor*. New York: Palgrave MacMillan
- Deleuze, G., Parnet, C. (1987). On the Superiority of Anglo-American literature, *Dialogues* (36–76), New York: Columbia University Press [In French]
- Faber, M., Mayer, J. (2009). Resonance to archetypes in media: There's some accounting for taste, In: *Journal of Research in Personality*, 43(3):307–322, Durham: Department of Psychology, 10 Library Way, University of New Hampshire, NH 03824, doi: 10.1016/j.jrp.2008.11.
- Golden, C. (2016). *The 12 common archetypes*, Available at: <https://www.trschools.k12.wi.us/faculty/CMUJKANOVIC/The%2012%20Common%20Archetypes.pdf>
- Harari, J.N. (2018). *Homo deus: a brief history of tomorrow*. Beograd: Laguna [In Serbian]
- Klikovac, T. (2020). Španjol-Marković: Đukanović is convincing, Trudeau and Marin leaders of the new political rhetoric, *Pobjeda*, Available at: <https://www.pobjeda.me/clanak/spanjol-markovic-dukanovic-uvjerljiv-trudeau-marin-predvodnici-nove-politicke-retorike> [In Serbian]
- Kolić, E. (2008). With Fairy tales and stories to reality, in: *Urbane zajednice zdravlja mladih ljudi*, Zagreb, vol. 6, Nr. 6, Available at: <http://hcjz.hr/index.php/hcjz/article/viewFile/910/871> [In Serbian]
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press
- Lewis, P. (2011). *Storytelling As Research/Research As Storytelling*. Regina: University of Regina

- Mark, M., Pearson, C. (2001). *The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary Brands Through the Power of Archetypes*. New York: McGraw-Hill
- McPeck, R. (2008). The Pearson-Marr Archetype Indicator and psychological type, *Journal of Psychological Type.*, 68(7): (52–66), Lancaster University
- Merchant, J. (2009). A reappraisal of classical archetype theory and its implications for theory and practice. In: *Journal of Analytical Psychology*, (3), 339–358. doi:10.1111/j.(1468–5922)2009.01784.x, Available at: file:///C:/Users/WINDOWS%2010/Downloads/IUPBrandArchetypepart1.pdf [In French]
- Miller, E. (2018). Definition of storytelling, In: *Zarez, Fortnightly for cultural and social events*, Available at: <http://www.zarez.hr/clanci/definicija-pripovijedanja> [In Serbian]
- Milutinović, D. (2004). *Postclassical narratology*, Svet u književnosti, književnost u svetu, UDK82.02m. Niš: Univerzitet u Nišu, Filološki fakultet [In Serbian]
- Peru-Balan, A. (2014). The Archetype and Political Branding: Cultural Background in Persuasion, In: *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, 6(2), /60–71), Bucharest: Editura Pro Universitaria [In Romanian]
- Peru-Balan, A. (2016). Management's place and role in political PR., In: *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, 8(3), (37–53), Bucharest: Editura Pro Universitaria [In Romanian]
- Pešić, A. (2022). *Linguistic constructions in the speeches of the presidential candidates*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet [In Serbian]
- Polleta, F. (2008). Storytelling in Politics, In: *Contexts*, Vol. 7, No. 4, pp. 26–31. ISSN (1536-5042), electronic ISSN 1537-6052. © 2008 American Sociological Association
- Polleta, F., Chen, P., Gardner, B., Motes, A. (2011). The Sociology of Storytelling, In: *Annual Review Sociol*, 37:109–130, Available at: www.annualreviews.org, Dep. of Sociology, University of California, Irvinem California, doi: 10.1146/annurev-soc-081309-15010
- Poturović, L., Horvat, M. (2013). *Building Brand Identity: Bringing the Brand Soul to Life with Archetypes*, Available at: <https://www.jatrgovac.com/2013/08/izgradnja-identiteta-brenda-ozivljavanje-duse-brenda-uz-pomoc-arhetipova/> [In Serbian]
- Rujević, N. (2018). All the deaths of Aleksandar Vučić, In: *Deutsche Welle*, Available at: <https://www.dw.com/sr/sve-smrti-aleksandra-vu%C4%8Di%C4%87a/a-44549952> [In Serbian]
- Sam, A. (2020). *Interview: The Archetypes of Politics*, Available at: <https://notesread.com/interview-the-archetypes-of-politics/>

- Salmon, K. (2010). *Storytelling or I'm telling you a story*. Beograd: Clio [In French]
- Salmon, K. (2011). *Scheherazade's strategy*. Beograd: Clio [In French]
- Shurko, N., Balynskaya, N., Dyorina, N. (2019). The Practice of using the heroes archetype in creating the image of domestic politicians, In: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 374, International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches MPLG-IA [In Russian]
- Silverman, L. (2005). *Wake me up when the Data is over*, San Francisko: Jossey-Bass in: Salmon, K. (2010). *Storiteling ili pričam ti priču*, (2010). Beograd: Clio [In French]
- Spink J., Levy, M. (2002). Using Archtypes to build stronger brands, In: WARC, Issue 432, Available at: <https://www.warc.com/fulltext/admap/76945.htm>
- Tešanović, N. (2021). Application of the archetype model in the modern advertising paradigm: development, challenges and trends, In: Klincov, R, *Zbornik radova međunarodnog naučno-poslovnog skupa; Nauka i praksa poslovnih studija*, 205–220, ISBN 978-99955-95.(23–40), Banjaluka: Univerzitet za poslovne studije [In Serbian]
- Twitchell, J.B. (2004). *Branded Nation: The Marketing of Megachurch*. New York: College Onc and Museumworld, Simon&Schuster
- Vieth, M.N. (2014). *The hero versus the outlaw; Archetypical Brand-Testemonial Congruence*. Chisinau: LAP Lambert Academic Publishing
- Webster, M. (1966). *Webster's Third International Dictionary*. Springfield: Massachusetts
- Žirard, R. (2000). *Political myths and mythologies*. Beograd: Plato [In French]
- Živković, D. (2014). *Theoretical foundations in discourse analysis and pragmatics among francophone linguists*. Novi Sad: Fakultet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije [In Serbian]

Nataša Z. Tešanović

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Banja Luka (Bosnia and Herzegovina - Republika Srpska)

THE APPLICATION OF STORYTELLING IN POLITICAL PUBLIC RELATIONS

Abstract: *Storytelling is one of the techniques in public relations. Its application is based on man's need to transpone life into stories and psychological mechanisms that make people think through metaphors and share a common experience through mythical and archetypal motifs deeply embedded in their collective unconscious. Sociological observations of narratives emphasize the important role of stories in the construction of the self and collectivity, in the establishing and maintenance of social authorities, while treating the story as a critical and even liberating discursive form. Global insecurity and modern technologies have increased the use of webcasting in various media, which, in the era of information blizzard, identity hyperproduction and the tribal character of the Internet, turns out to be an effective tool for the promotion of political candidates, for which this research offers a number of illustrative examples from different political and cultural milieus.*

Keywords: *storytelling, public relations, politics, archetypes, media*

Сања Б. Докић Мрша^[1]

Универзитет у Бањој Луци,

Факултет политичких наука,

Бања Лука (Босна и Херцеговина - Република Српска)

Прегледан научни рад

UDK: 316.77:004

DOI: 10.5937/socgod18-42714

ВРИЈЕДНОСТ ИНФОРМАЦИЈЕ У ЕРИ ПОСТИСТИНЕ

Rezime: *Прећледом досадашњих сћознаја у раду се анализира ућицај информационо-комуникационих ћехнолоћја (ИКТ) на обликовање и досћуйносћ вриједних информација. Рад ћолази од ћрећћосћавке да су ИКТ истћовремено олакшале и оћјежале ћроћес доласка до вриједних информација. Корисћћењем научне методје анализе остварен је оћшћи ћиль рада, који се односи на критћички ћоћлед на улоћу ИКТ као факћора који је истћовремено убрзао и олакшао ћроћесе обликовања, ширења и ћохранивања/досћуйносћи вриједних информација, али и довео до информационоћ ћоремећаја без истћоријскоћ ћреседана. Подривајући саму човјекову ћоћреду да своје одлуке, сћавове и мишћења заснива на вриједним информацијама, друшћиво ћосћистћине доводи у ћишћење једну од основних медијских функција, а ћо је информисање.*

Кључне ријечи: *информација, информационо-комуникационе ћехнолоћје, ћосћистћина, информациони ћоремећај, наука*

УВОД

Човјеку је од памтивјека било својствено да трага за истином. Оба стуба на којима почива граћевина западне културе и цивилизације, класична антика и хришћанство, у свом темељу имају потрагу за истином. Информационо-комуникационе технологије (ИКТ), које су утицале на све аспекте приватног и друштвеног живота, остављају свој печат и на савремене видове „потраге за истином“ то јест, на доступност вијести, научних истина и осталих врста информација. Овај рад има за предмет критичко промишљање одрећених аспеката утицаја ИКТ на обликовање и ширење информација, као и на доступност квалитетних информација у области новинарства и науке. Веза између науке и новинарства препозната је у чињеници да, упркос томе што имају различита поља интересовања и различите методе, наука и новинарство дијеле исти ћиль: утврћивање истините, објективне стварности (Briggs & Copley, 2005, str. 662; Fuchs, 2008, str. 303; Turćilo & Obrenović,

^[1] sanjadm@gmail.com

2020, str. 7). За потребе овог рада, информацију ћемо дефинисати као „протумачен податак о појави коју податак приказује, односно као скуп прикупљених и обрађених података“ (Čavalić, 2016, str. 497). Полазећи од тога да различити академски погледи најчешће препознају четири најважнија обиљежја квалитетних информација, а то су: тачност, благовременост, разумљивост и приступачност (Čavalić, 2016, str. 499), вриједност информација за потребе овог рада сагледаваћемо преваходно из угла њихове тачности. ИКТ ћемо дефинисати као „технолозије које омогућавају приступ информацијама путем телекомуникација, а које укључују интернет, радио, телевизију, мобилне телефоне, рачунаре, мрежни хардвер и софтвер, сателитске системе као и бројне услуге и апликације које су повезане са њима“ (Čengić i dr, 2021, str. 8). Под појмом медији „подразумијевамо традиционалне медије (новине и часописи, филм, радио, телевизија) и нове, дигиталне и друштвене медије (интернет, веб-странице, рачунарска мултимедија, рачунарске игре, CD-ROM, DVD, виртуелна стварност, друштвене мреже и платформе за размјену видео-записа)“ (Čengić i dr, 2021, str. 8). Постистину дефинишемо као „околности у којима су објективне чињенице мање утицајне на обликовање јавног мњења од позивања на емоције и лична увјерења“ (OUP, 2016). Рад полази од претпоставке да су ИКТ истовремено олакшале и отежале процес доласка до вриједних информација, подривајући истовремено човјекову потребу да своје одлуке, ставове и мишљења заснива на тачним подацима и информацијама. Користећи научну методу анализе, позивајући се на релевантне и актуелне изворе, представљени су одговарајући закључци у раду. Циљ рада је понудити критички поглед на улогу ИКТ-а у обликовању, ширењу и доступности вриједних информација. Представљање наведеног од посебног је значаја поћемо ли од чињенице да квалитетни подаци и информације имају кључну важност за процес одлучивања (Čavalić, 2016, str. 509) било да је ријеч о личном или друштвено-политичком плану.

ТЕХНОЛОГИЈА КАО ФАКТОР ОБЛИКОВАЊА ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ

О томе колико људски алати, изуми и оруђа могу снажно утицати на обликовање друштвене стварности, понајбоље говоре синтагме прва, друга и трећа индустријска *револуција*. Другим ријечима, одређени људски изуми до те мјере су потресли увријежене видове организовања разних аспеката друштвеног и приватног живота, да се с правом може констатовати како су ти изуми имали револуционарни карактер. Док је парна машина била покретач прве индустријске револуције, а друге мотор са унутрашњим сагоријевањем и примјена електричне енергије и нафте, дотле ИКТ представљају покретач треће индустријске револуције, која је започела средином XX вијека и још увијек траје.

Технологија развијена у оквиру треће (информатичке) револуције без поговора је оставила и још увијек оставља, снажан печат на обликовање друштвеног и приватног живота на глобалном плану (Војић и др., 2021, стр. 539). Добро познати концепти попут мрежног, умреженог или информационог друштва, виртуелних заједница, друштвених мрежа, сајбер културе, онлајн медија, дигиталне демократије и сл. свједоче о свеобухватним размјерама тог утицаја. Ријеч је о технологијама које су давно досегле „Стиглерову тачку равнотеже“ то јест „степен на којем су довољно развијене и савладане да би могле нормално да се примењују, и да се поља њихових примена и њиховог утицаја стално шире“ (Todorović, 2017, стр. 30).

У другој половини 20. вијека Меклуан (Mc Luhan) констатује како је „сваки аспект западне механичке културе обликован технологијом (типологијом) штампе, која је уткала пут 'покретним тракама' и масовној производњи, те како данас електронски медији мијењају културу која је обликована технологијом штампе“; констатујући како је „Гутенбергова галаксија помрачена Марконијевим сазвезђем“ (Mc Luhan, 2012, стр. 31). У 21. вијеку, опет, свједочимо томе како је Марконијево сазвезђе помрачила Гејтсова супернова. У том смислу, не изненађује што су ИКТ утицале и на дигитализацију науке, то јест на то како се долази до нових научних истина, како се оне дистрибуирају и похрањују. Прије свега, дигитална револуција убрзала је процес откривања научних истина и законитости (Fuchs, 2008, стр. 303) на начин да је дошло до експоненцијалног пораста у нивоу знања на многим научним пољима. Међутим, кључно питање у ери постистине гласи чијим интересима служе откривене научне истине. Да ли је наука доминантно у служби актуализације и унапређења човјека и његових креативних, когнитивних и других способности, или пак у функцији новог технофеудалног свјетског поретка (Војић и др., 2021)? Не заборавимо да Хакслијев (Huxley) „врли нови свијет“ са својом бокановскизацијом^[2] и хипнопедијом^[3] почива на високософистицираним научним достигнућима, која су ипак резултирала потпуном човјековом деградацијом. Премда заснован на науци, „врли нови свијет“ потпуно докида човјекову слободу и достојанство, забрањујући и срамом оба вијајући породицу, религију, умјетност и саму науку.

На пољу новинарства, дигитализација и конвергенција медија далеко су олакшали и убрзали процес креирања и дистрибуције вије-

^[2] Бокановскизација је поступак који омогућава да се створи до 96 људских бића од материјала који је раније био довољан за једно. Бокановскизација представља један од најважнијих елемената друштвене стабилности јер омогућава стандардизовану производњу људи. (Huxley, 2009, стр. 8).

^[3] Хипнопедија или „учење у сну“ један је од поступака који се користи у „обради“ односно „обликовању свијести“ дјецe и одраслих. (Huxley, 2009, стр. 25–28).

сти, односно процес изналажења одговора на новинарска питања: ко, шта, гдје, кад, зашто и како, која воде до изналажења тачне и објективне вијести, односно вриједне информације. С друге стране, посљедњих година, а нарочито након Брегзита и побједи Доналда Трампа (Donald Trump) на изборима за предсједника САД-а 2016. године, спознаја како су ИКТ истовремено олакшале и убрзале процес креирања и дистрибуције лажних вијести, све чешће је дио агенди не само медија главног тока, него и стратегија, препорука и кодекса бројних креатора политика.

ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ЕРИ ПОСТИСТИНЕ

Оливер Суботић констатује како у научном дискурсу, кад је ријеч о односу друштва и технологије, влада крајња поларизација ставова који се крећу од идеалистичких до крајње антиутопистичких (Subotić, 2011, str. 35–50). На раскршћу тих супротних ставова налазе се промишљања француског филозофа Жака Елила (Jacques Ellul) који истиче четири принципа технолошког напретка: „технички напредак доноси неке несумњиве вриједности, али истовремено уништава ништа мање важне вриједности у свим сферама живота; техника једну групу проблема рјешава, а другу актуализује; технички напредак упоредо носи добре и лоше посљедице; ефекти техничког напретка увијек су непредвидиви“. Елил захтијева рушење мита о „светости“ и „врхунским особинама“ технологије, „оспоравајући оптимистичке тврдње како технологија искључиво проширује човјекове могућности, истовремено указујући на огромне негативне импликације које технолошки напредак има на човјекову слободу“ (Subotić, 2011, str. 38–39). Слично размишља и Кристијан Фукс (Christian Fuchs) који закључује да „у данашње вријеме ИКТ и информације не производе искључиво позитивне или искључиво негативне ефекте, већ истовремено и позитивне и негативне, констатујући како ИКТ и информације једнако носе како афирмативне тако и ограничавајуће тенденције на културни и друштвени живот у цјелини“ (Fuchs, 2008, str. 302). У том смислу, аутор уочава да сајбер културу, као засебан дијалектички систем у оквиру информационог друштва, потреса сукоб између кооперативне и такмичарске сајбер културе (Fuchs, 2008, str. 300). С тим у вези, могли бисмо закључити како интернет странице посвећене науци одражавају овај антагонизам, будући да су неке креиране у духу сарадње и размјене научних сазнања, као *open-source* ресурси доступни свим заинтересованим, док друге, опет, рефлектују такмичарски карактер и њиховом садржају могуће је приступити једино уз претходне новчане надокнаде или друге предуслове.

У предговору своје књиге „Amusing Ourselves To Death“ Поустман (Postman) пореди Орвелову (Orwell) и Хакслијеву дистопију констатујући сљедеће:

„Орвел се плашио времена у ком људима неће бити дозвољено да читају књиге, док је Хаксли био у страху да неће бити разлога да се књигама ускраћује приступ, јер више неће постојати интерес за читањем књига. Орвел се плашио оних који ће људима ускраћивати информације, док се Хаксли, опет, плашио оних који ће нас до те мјере затрпавати информацијама да ће људи постати пасивни и егоистични. Орвел се плашио да ће нам истина бити недоступна. Хаксли се, опет, бојао да ће истина бити бачена у море тричарија“. (Postman, 1985, str. 7–8)

Данас, више деценија након што су настала оба ова дјела, укључујући и наведени критички осврт на њих, имамо све више основа да закључимо како је Поустманово предвиђање било тачно. О томе колико је био оправдан Хакслијев страх да ће „истина бити бачена у море тричарија“ свједочи и њемачки филозоф Јирген Хабермас (Jürgen Habermas), истичући како је „интернет као технологија проширио и фрагментисао медијску сферу, оснажио њен егалитаристички карактер и деформализовао јавну сферу“, констатујући даље како је „медијски егалитаризам довео до децентрализованог приступа причама без уредничке контроле“, закључујући да „интернет, као медиј, није погодан за интелектуална промишљања, будући да интелектуалци не успијевају да путем интернета усредсреде пажњу и интересовање аудиторја на одређене теме“ (Fuchs, 2008, str. 244).

Опште је мјесто да савремени човјек живи у медијатизованом свијету. Друго кључно питање које завређује пажњу јесте да ли, и у којој мјери, грађани у демократским друштвима умију препознати оне медије којима је циљ да грађанима обезбиде вриједне информације како би им створили предуслове за доношење информисаних одлука, односно у којој мјери су подложни утицају оних медија, који, по узору на Хакслијев сноптиконтон, доминантно представљају „средство за обраду грађана“ (Almeida Sousa, 2019, str. 12; Huxley, 2009, str. 202). Могли бисмо закључити да феномени попут постистине, информационог поремећаја, инфодемије и слично, у најмању руку упозоравају да је медијски простор све више оптерећен неквалитетним информацијама које грађане и те како могу навести на доношење лоших одлука, како на личном, тако и на друштвеном плану.

Без поговора, већина особина које посједује интернет чини ову технологију и те како погодном за развој науке (интерактивност, мултимедијалност, хипертекстуалност, комуницирање без просторно-временских ограничења, комуникација „свих са свима“ (*many-to-many*), кооперативна производња садржаја) (Fuchs, 2008, str. 139). Међутим,

у духу Елилових принципа технолошког напретка, по којима технолошки напредак једну групу проблема рјешава, а другу актуализује, те исте особине које су омогућиле убрзани развој науке истовремено су изазвале или интензивирале бројне негативне друштвене појаве (убрзано ширење псеудонауке^[4], информациони поремећај, инфодемија, ехо-коморе, филтер-мјехурићи и сл.).

Информациони поремећај

ИКТ су истовремено омогућиле не само незапамћену брзину и ефикасност у производњи и ширењу вијести, већ једнако брзу продукцију и глобално тржиште за дистрибуцију свих облика лажних вијести, што је довело до информационог поремећаја, односно до „глобалног информационог загађења“ (Wardle & Derakhshan, 2017, str. 10). Вардл (Wardle) и Диракшан (Derakhshan) разликују три типа информационог поремећаја: нетачне информације, злонамјерне информације и дезинформације. Нетачне информације (*mis-information*) су лажне информације, заваравачући садржај или *clickbates* који су креирани без намјере наносења штете. Злонамјерне информације (*mal-information*) су тачне информације, креиране у намјери да се неком појединцу, организацији или држави нанесе штета. Овом типу информационог поремећаја припада цурење информација, узнемиравање и говор мржње. Дезинформације (*dis-information*) представљају најтежи појавни облик информационог поремећаја, будући да су лажне и креиране са намјером наносења штете (појединцу, друштвеној групи, организацији или држави). Дезинформације укључују манипулативне и фабриковане садржаје, преваре, као и садржаје намјерно стављене у криви контекст (Wardle & Derakhshan, 2017, str. 19–20). Слично, Експертска група високог нивоа за лажне вијести и онлајн дезинформације Европске уније (HLEG) дефинише дезинформације као „све облике лажних, нетачних или обманујућих информација које су креиране, објављене и раширене у сврху наносења јавне штете или стицања економске користи. Ова дефиниција не укључује креирање и ширење илегалног садржаја у онлајн простору (клевета, говор мржње, подстицање на насиље), као ни друге облике намјерних, али не и обманујућих облика извртања чињеница, као што су сатира или пародија (HLEG, 2018, str. 1). Дакле, оно што једну нетачну, лажну или заваравачућу информацију претвара у дезинформацију јесте постојање намјере да се оствари одређени финансијски, друштвени, психолошки или политички интерес

[4] „Pseudonauka označava mišljenja i prakse koje nisu zasnovane na naučnim metodama, niti na provjeri hipoteza, iza kojih ne stoje statistički pokazatelji i koje zvanična nauka odbacuje. Koristeći termine iz nauke ili čak termine koji u nauci ne postoje, ali zvuče "naučno", pseudonauka nastoji da oponaša nauku. Pseudonauka je u svojoj suštini vjerovanje, a ne nauka“ (Kalinić, 2018).

науштрб интереса одређеног појединца, групе или друштва у цјелини. У контексту овог рада, различите врсте информационог поремећаја можемо посматрати као различите облике производње, објављивања и ширења некавалитетних информација, које негативно утичу на начин на који грађани у демократским друштвима доносе одлуке, на личном и друштвено-политичком плану. Европска комисија (ЕК) препознаје друштвене мреже, платформе за размјену видео-садржаја и претраживаче као главне кривце у ширењу дезинформација (European Commission, 2018, str. 2). С друге стране, Бојић и други констатују како „друштвени медији постају незаобилазни део политичких процеса те како се утицај друштвених мрежа на политичке процесе већ сада може окarakterисати као кључан, док је сигурно да ће тај значај све више расти у наредним годинама“ (Војић и др., 2021, str. 540). Наведено појашњава упозорења HLEG-а и ЕК да дезинформације озбиљно угрожавају политичке процесе у демократским друштвима, нарушавају повјерење грађана у институције и медије, онемогућавајући грађанима доношење информисаних одлука (European Commission, 2018, str. 1; HLEG, 2018, str. 5).

Постистина

Термин постистина званично је ушао у *Оксфордов рјечник енглеског језика* 2016. године у значењу „околности у којима објективне чињенице мање утичу на обликовање јавног мњења од позивања на емоције и лична увјерења“ (OUP, 2016). Полазећи од констатације да „наше вријеме постистине преферира приповиједање у односу на чињенице“ Алмеида Соуса (Almeida Sousa) наводи основне карактеристике приповиједања у доба постистине: субјективизам, умањивање вриједности чињеница, изазивање осјећања, крајњу парцијалност и нарцисоидност, иза које стоје вербална и емоционална агресивност (Almeida Sousa, 2019). Братина објашњава како су „на настанак феномена постистине утицали развој ИКТ, идеолошко промовисање наводно новог глобално-историјског стања и процес рефеудализације“ (тј. концентрисања моћи у рукама великих (технолошких) компанија), истичући како постистина представља само „наставак системског антипросветитељства које влада научном и образовном сфером од 1945. године“ (Bratina, 2021). Турчило и Обреновић одређују еру постистине као „ангажованост политичких и економских елита на поигравању истином и манипулисању ставовима грађана, те дискредитовање медија и политичких противника путем оптужби да шире дезинформације и обмањују јавност“ (Turčilo & Obrenović, 2020, str. 16). Аутори при томе издвајају два феномена као главна обиљежја „друштва постистине“: информациони поремећај и подстицање емоционалних реакција умјесто рационалног мишљења (Turčilo & Obrenović, 2020, str. 20).

Слично резонује и Братина који истиче како су *fake news* и постистина „саставни делови једне исте идеологије, такођећи са истом сврхом. *Fake news* је напросто актуализација пост-истине, која се таложи на безбројним лажима. Таложењем *fake news* добијамо пост-истину“ (Bratina, 2021, str. 1512).

Можемо закључити да глобално друштво постистине подрива саму човјекову потребу за квалитетним информацијама, односно потребу да своје одлуке, ставове и мишљења заснива на објективним чињеницама. С тим у вези, Турчило и Буљубашић закључују сљедеће:

„Пост-истина се односи на медијски и друштвени систем у којем је јавни интерес помрачен појединачним интересима представника елите, у којем медијска манипулација представља готово легитиман начин доласка и опстанка на власти. Друштво пост-истине не може се окарактерисати само као друштво ком истина није приоритет, већ напротив као друштво у ком је истина непожељна, непрофитабилна и неважна“ (Turčilo & Buljubašić, 2018, str. 7).

У том смислу, друштво постистине раскида са вишевијековном, мукотрпном филозофском традицијом утврђивања тога шта је истина и који је пут ка истини (Bratina, 2021) закључивши како је истина неважна и потенцијално штетна по интересе савременог технофеудализма.

Деконструишући савремено друштво постистине као *de facto* друштво антиистине тј. обмане, право лице постистине открива нам се још горим него што о њему говори *Оксфордски рјечник*. Оваква, рекли бисмо, песимистична слика стања „истине“ односно вредновања информација у савременом западном друштву, уклапа се у шири друштвено-политички контекст дехристијанизоване Европе, која се у име мултикултурализма, још у вријеме усвајања прве верзије Европског устава, одрекла својих хришћанских коријена (Trifković, 2017, str. 12–13).

Ехо-коморе и филтер-мјехурићи

Ехо-коморе и филтер-мјехурићи представљају још неке од негативних феномена чија је појава условљена развојем ИКТ. Док ехо-коморе доприносе бржем и лакшем ширењу различитих видова информационог поремећаја, дотле алгоритми, који утичу на формирање филтер-мјехурића, отежавају могућност да будемо изложени разноврсним, важним и вриједним информацијама. Алгоритми су креирани на основу знања до којих су дошле комуниколошке теорије конзистенције, које се баве феноменом селективне перцепције и прераде информација. Једна од претпоставки од којих полази ова група теорија, чију су тачност вишеструко потврдила накнадна емпиријска истражи-

вања, гласи да је когнитивна дисонанција неугодно стање које настојимо да избјегнемо и које нас покреће ка смањењу дисонанције и ка успостављању консонанције. У циљу смањивања дисонанције, човјек ће уложити напор и избјегавати ситуације и информације које би је могле повећати (Kunczik & Zipfel, 2006, str. 171–175). Са појавом ИКТ ова тенденција постала је далеко израженија, и што је важније, готово изван могућности наше контроле. Наиме, алгоритми које користе интернетске платформе као што су претраживачи, друштвене мреже, платформе за размјену видео-садржаја и разне врсте апликација, креиране су управо на темељу ове људске тенденције. Виртуелни свијет у ком боравимо константно нам испоручује садржаје, идеје, ставове и вриједности који одговарају нашим претходним изборима у онлајн простору, оснажујући тако већ усвојене идеје, погледе и вриједности, тупећи истовремено оштрицу нашег критичког мишљења, које се развија управо кроз дијалог различитих аргумената, доказа, погледа и ставова. Одатле долазе и кованице „ехо-коморе“ и „филтер-мјехурићи“ које указују на ограничења која нам алгоритми постављају кад је ријеч о нашем кретању кроз онлајн простор. Вардл и Диракшан образлажу на који начин ехо-коморе и филтер-мјехурићи доприносе информационом поремећају. Наиме, агенси који раде на креирању дезинформација (обавјештајне агенције, политичке странке, медијске организације, група грађана и сл.) полазе од тога да ће исте бити конзумиране и дијељене превасходно унутар ехо-комора, у којима нико неће довести у питање њихову тачност или добронамјерност. Другим ријечима, размјена информација унутар ехо-комора смањује шансе да дата порука буде критички интерпретирана, односно да буде у потпуности или дјелимично одбачена као нетачна. Осим тога, истраживања показују да су људи склонији да повјерују некој поруци уколико она долази од особе коју лично познају, чак и ако сумњају у њену вјеродостојност, што имплицира да ће се дезинформације ширити веома брзо, уколико њихов пут води кроз мреже истомишљеника међу којима влада висок степен повјерења. Основни проблем, наводе аутори, јесте тај што нас филтер-мјехурићи затварају у ехо-коморе и препуштају нас само оним мишљењима која поткрепљују, али не и критички пропитују наша мишљења, доводећи тако до све веће поларизације ставова. Аутори, даље, образлажу да се у позадини овако дизајнираних алгоритама налазе разлози комерцијалне природе. Наиме, настојећи да задовоље очекивања својих дионичара, технолошке компаније подстичу кориснике да се што дуже задржавају на њиховим страницама, како би што више били изложени комерцијалним огласима (Wardle & Derakhshan, 2017, str. 41–52).

Комуникација ЕК која артикулише европски приступ борбе против дезинформација у онлајн простору констатује да се нове техно-

логије могу користити, превасходно у оквиру друштвених мрежа, за ширење дезинформација у досад незабијеженим размјерама и уз досад невиђену брзину и прецизност циљаног усмјеравања, стварајући персонализоване информационе сфере и моћне ехо-коморе у функцији дезинформационих кампања. Поред оглашавања и интернетске технологије, ЕК такође препознаје алгоритме као један од три најважнија механизма за ширење дезинформација, истичући како олакшавањем дијељења персонализованог садржаја међу истомишљеницима, алгоритми индиректно повећавају поларизацију и јачају ефекат дезинформација. (European Commission, 2018, str. 1–5)

Илај Парисер (Eli Pariser), аутор књиге *Филтер-мјехурић или како нови персонализовани интернет утиче на оно шта читамо и како мислимо*^[5] која је допринијела освјештавању и проблематизовању феномена филтер-мјехурића на глобалном плану, закључује да нас филтер-мјехурићи „vrlo brzo vode ka svijetu u kojem nam internet prikazuje stvari koje misli da želimo vidjeti, ali ne nužno i stvari koje bismo trebali vidjeti“ (Pariser, 2011).

Инфодемиа

Посматрамо ли ситуацију изазвану ширењем вируса COVID-19 у контексту ере постистине, обиља доступних информација, дезинформација које се рапидно шире путем друштвених мрежа и апликација за слање порука, те алгоритамски контролисаних ехо-комора и филтер-мјехурића, доћи ћемо до још једног негативног феномена чија је појава условљена развојем ИКТ, а то је инфодемиа. Инфодемиа се може одредити као „дезорјентисаност појединца која се јавља као посљедица излагања огромној количини информација и дезинформација о COVID-19 пандемији, што доводи до слабљења повјерења у рад институција и отежава препознавање и примјену најбољих рјешења за актуелне проблеме“ (Regulatorna agencija za komunikacije, 2021). Информисање у вријеме пандемије добар је примјер ситуације у којој способност грађана да пронађу квалитетне и заштите се од неквалитетних информација снажно утиче на одлуке које грађани доносе на личном плану. Другим ријечима „различити степени приступа квалитетним информацијама могу знатно да утичу на перцепције здравља, одлуке и исходе у контексту пандемије, док дезинформације на интернету могу да доведу до болести и смртог исхода у стварном свету“ (Tsekeris, 2020, str. 511). Поред доношење потенцијално штет-

^[5] „The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think“

них одлука по здравље појединца, као посљедице инфодемије јављају се збуњеност, несигурност, те нарушено повјерење у науку и емпиријске доказе.

ZAKLJUČAK

Развојем ИКТ ријешени су бројни проблеми везани за процесе обликовања и доступности вриједних информација. Особине интернета као што су интерактивност, мултимедијалност, хипертекстуалност, комуницирање без просторно-временских ограничења, комуникација „свих са свима“, кооперативна производња садржаја довели су до експоненцијалног пораста у нивоу знања на многим научним пољима. Дигитализација и конвергенција медија такође су олакшали и убрзали процес креирања и дистрибуције вијести, односно процес изналажења одговора на новинарска питања: ко, шта, гдје, кад, зашто и како, која воде до обликовања тачне и објективне вијести, односно вриједне информације.

С друге стране, развој ИКТ изазвао је или интензивирао одређене негативне друштвене појаве као што су убрзано ширење псеудо-науке, глобално ширење различитих видова информационог поремећаја (нетачне вијести, злонамјерне вијести и дезинформације), инфодемија, ехо-коморе и филтер-мјехурићи. Информациони поремећај можемо посматрати као различите облике производње, објављивања и ширења некавалитетних информација, које могу негативно утицати на начин на који грађани у демократским друштвима доносе одлуке, како на личном, тако и на друштвено-политичком плану. Нарушавајући повјерење грађана у институције и медије, дезинформације, као најтежи појавни облик информационог поремећаја, озбиљно угрожавају све сфере јавног и приватног живота у демократским друштвима. Све наведено довело је до настанка друштва постистине, у ком дезоријентисани грађани, умјесто на основу објективних чињеница, обликују своје (јавно) мишљење на основу емоција и личних увјерења. Друштво постистине раскида са вишевијековном, мукотрпном филозофском традицијом утврђивања шта је истина и који је пут ка истини, одбацујући истину као неважну и потенцијално штетну по интересе савременог технофеудализма. Тиме долазимо и до закључка да је улога науке у друштву постистине, које се више манифестује као друштво анти-истине, превасходно дефинисана интересима новог технофеудалног свјетског поретка.

Кад је ријеч о медијима, феномени попут постистине, информационог поремећаја, инфодемије и слично, упозоравају да је медијски простор све више „загађен“ некавалитетним информацијама, које грађане и те како могу навести на доношење лоших одлука, како на лич-

ном, тако и на друштвеном плану. Питање је у којој мјери грађани у демократским друштвима могу да препознају/одабирају медије којима је циљ објављивање и ширење вриједних информација, односно у којој мјери су подложни утицају дезинформација и ефектима ехо-комора и филтер-мјехурића.

Слабећи повјерење у рад институција и медија, те подривајући саму човјекову потребу да своје одлуке, ставове и мишљења заснива на квалитетним информацијама, односно на објективним чињеницама, друштво постистине доводи у питање једну од основних медијских функција – информисање, угрожавајући тиме саме темеље демократских друштава.

Наведени проблеми скрећу пажњу на важност квалитетног образовања будућих грађана, на потребу развијања способности критичког мишљења, као и на јачање вјештина и знања грађана из домена медијске и информационе писмености.

ЛИТЕРАТУРА

- Almeida Sousa, R. (2019). Freudian Narcissism In Cross-Media Storytelling: The Curious Case of Nujeen Mustafa. *Politeia*, vol. 9 (18), 11–26. Available at <https://doi.org/10.5937/politeia0-24203>
- Bojić, Lj. i dr. (2021). Technofeudalism Illustrated by Trumps Twitter Suspension and Australia vs. Google and Facebook Dispute. *Sociološki pregled*, vol. LV (2), 538–561. Available at <https://doi.org/10.5937/socpreg55-32105> [In Serbian]
- Bratina, B. (2021). Post-truth – New Old Lie. *Sociološki pregled*, vol. LV (4), 1505–1525. Available at <https://doi.org/10.5937/socpreg55-34726> [In Serbian]
- Briggs, A., Copley, P. (2005). *The Media: An Introduction*. Beograd: Clio [In Serbian]
- Čavalić, A. (2016). The Impact of The Quality of Data and Information on The Quality of Decisions. *Ekonomska misao i praksa*, vol. 25 (2), 495–513 Available at <https://hrcak.srce.hr/file/252983> [In Croatian]
- Čengić, L., Dokić-Mrša, S. i dr. (2021). Guidelines For The Use of Media, Information-Communication Technologies and The Children's Screen-Time. Sarajevo: Regulatorna agencija za komunikacije i Fondacija „Mediacentar“ Sarajevo Available at <https://docs.rak.ba/articles/162b2909-8217-4aee-844c-a4696ddfd174.pdf> [In Serbian]

- European Commission. (2018). Communication-Tackling Online Disinformation: a European Approach Available at <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-tackling-online-disinformation-european-approach> [In Croatian]
- Fuchs, C. (2008). *Internet and Society*. New York: Routledge.
- Huxley, A. (2009). *Brave New World*. Beograd: Libretto [In Serbian]
- High Level Group on Fake News and Online Disinformation. (2018). *A Multi-Dimensional Approach to Disinformation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>
- Kalinić, J. (2018). *Ok, And What Is Pseudoscience?* [Blog] Available at <https://quantumofjk.blogspot.com/2018/04/ok-sta-je-to-pseudonauka.html> [In Serbian]
- Kunczik, M., Zipfel, A. (2006). *Einfuehrung in die Publizistik und Kommunikationswissenschaft*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert [In Croatian]
- Regulatorna agencija za komunikacije. (2021). *Post-truth, Information Disorder and Infodemic*. Available at <https://medijskapismenost.ba/post-istina-informacioni-poremecaj-i-infodemija> [In Serbian]
- McLuhan, M. (2012). *Electronic Media and The End of a Culture of Literacy*. Loznica: KARPOS [In Serbian]
- Oxford Word Of The Year 2016 (2016). Available at <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Pariser, E. (2011). *Beware Online „Filter Bubbles“*. Available at https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles/transcript?language=hr [In Croatian]
- Postman, N. (1985). *Amusing Ourselves To Death*. New York: Viking Penguin Inc.
- Potter, J. (2011). *Media Literacy*. Beograd: Clio [In Serbian]
- Subotić, O. (2011). *Information-Controlled Society*. Stari Banovci-Beograd: Bernar [In Serbian]
- Todorović, A. L. (2017). *Discourse of New Technologies*. Beograd: Clio [In Serbian]
- Trifković, S. (2017). *Continuity of The Cold War*. Beograd: Geopolitika [In Serbian]

Tsekeris, C., Zeri, P. (2020). The Coronavirus Crisis as a World-Historic Event in The Digital Era. *Sociološki pregled*, vol. LIV (3), 498–517. Available at <https://doi.org/10.5937/socpreg54-27687>

Turčilo, L., Buljubašić, B. (2018). *Alternative Facts and Post-truth in Bosnia-Herzegovina: Who (Really) Sets the Agenda?* Sarajevo: IMEP Available at https://www.academia.edu/38159189/ALTERNATIVE_FACTS_AND_POST_TRUTH_IN_BOSNIA_HERZEGOVINA_WHO_REALLY_CREATES_THE_AGENDA_OF_MEDIA?email_work_card=title

Turčilo, L., Obrenović, M. (2020). *Misinformation, Disinformation, Malinformation: Causes, Trends and Their Influence on Democracy.* Sarajevo: Heinrich Boll Stiftung Available at <https://www.boell.de/en/2020/08/25/misinformation-disinformation-malinformation>

Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making.* Strasbourg: Council of Europe Available at <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>

Sanja B. Dokić Mrša

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Banja Luka (Bosnia and Herzegovina - Republika Srpska)

VALUE OF INFORMATION IN THE POST-TRUTH ERA

Abstract: *By reviewing the findings obtained thus far, this paper analyzes the impact of information and communication technologies (ICT) on the formation and availability of valuable informations. It is hypothesized that ICT has made the process of reaching valuable information easier and more difficult at the same time. By using scientific method of analysis, the overall goal of the study has been achieved, that is, a critical view of the role of ICT in having simultaneously accelerated and facilitated the formation, dissemination, and storage/availability of valuable information – but also led to unprecedented information disorder. By undermining people’s need to base decisions, attitudes, and opinions on valuable informations, the post-truth society erode one of the essential functions of the media, that is information.*

Keywords: *information, information and communication technologies, post-truth, information disorder, science*

Биљана Ч. Милошевић Шошо^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

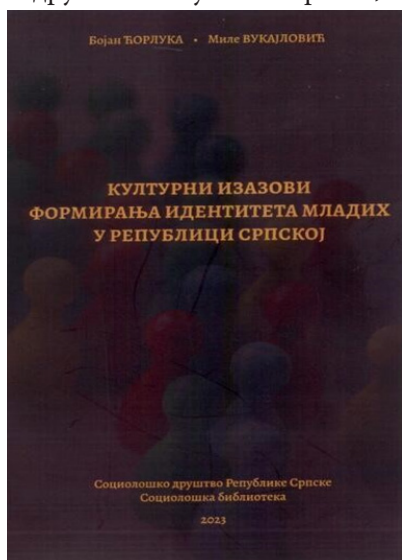
Филозофски факултет

Пале (Босна и Херцеговина - Република Српска)

DOI: 10.5937/socgod18-44487

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ЊЕГОВЕ КОМПОНЕНТЕ

(Приказ књиге аутора Бојана Ђорлуке и Мила Вукајловића, *Културни изазови формирања идентитета младих у Републици Српској*. Пале: Социолошко друштво Републике Српске, 2023, 207 стр.)

Рукопис монографије *Културни изазови формирања идентитета младих у Републици Српској*, аутора Бојана Ђорлуке и Мила Вукајловића је структурисан тако да га сачињава шест цјелина (са припадајућим потцјелинама), као и предговор, уводно и закључно разматрање уз списак референтне литературе, индекса појмова, индекса имена и скупине прилога.

Ова истраживачка студија је настала с намјером да се укаже на потенцијалне проблеме са којима се носе млади у Републици Српској, посебно у димензији културе. Сходно томе, аутори су се детаљно поза-

^[1] milosevic_biljana@yahoo.com

бавили основним елементима културолошког обрасца који преовладава у нашем друштву, а посебно категоријом културног идентитета младих.

Основна научна карактеристика рукописа је у складној повезаности теоријског и емпиријског дијела. Аутори користе изузетно велики број домаћих и иностраних извора из области социологије културе. Отуда усмјереност садржаја рукописа на основне категорије ове научне дисциплине: културу, идентитет, друштво и културу, културну политику, мултикултурализам. Сазнајна вриједност рукописа је и у томе што није остао у оквирима теоријских разматрања, већ је операционализовао истраживање културе и младих у Републици Српској и Босни и Херцеговини.

Аутори су се определијели за панорамски преглед схватања водећих теоретичара културе и при том истакли социолошко а не аутономистичко разумијевање овог појма. Другим ријечима, култура је начин живота у одређеној нацији (друштву) а не засебан, самодовољан дио друштвене структуре (подсистем).

Стил писања је савремен, јасан и терминолошки прецизан. Закључивања су изведена логички исправно и језички концизно. Метатеоријски и епистемолошки оквир је добро постављен а интелектуални угао гледања добар. Из научног видокруга није изостављена нити сазнајна, нити професионално-практична, нити хуманистичко-еманципаторска димензија а, због присуства и теоријске и емпиријске димензије истраживања, укупни аналитички потенцијал монографије је ситуиран на нивоу теорије средњег обима. Отуда је у теоријском смислу избјегнут предметни и приступни редуccionизам. У рукопису су избалансирана сва три теоријска стремљења социологије, тако да анализа посједује и историјску и системску и микросоциолошку димензију, при чему слободно научно кретање није ометено преодоминацијом статистике и губитком социолошке имагинације.

У методолошком смислу истраживање је добро дизајнирано. Емпиријска анализа је методолошки правилно изведена а предмет истраживања временски и просторно прецизно ситуиран. Поступак научног сазнања је структуриран и кроз научно разумијевање и научно објашњење. У монографији је примјењена адекватна методологија израде научног текста и навођења референци и аутореференци. Кориштена је релевантна и актуелна литература.

У *уводном* дијелу рукописа аутори на студиозан начин представљају досадашња, научно одређена схватања и тумачења појма културе и идентитета.

У првом поглављу монографије под називом *Друшћивена условљеност културе*, читалац се може информисати не само о појму културе, типовима културе и начину како се он тумачи у социолошкој литератури, већ је пажња посвећена и њеној историјској генези. Аутори су се позабавили и статусом културе у савременом друштву, анализирајући све њене појавне концепте условљене постојећим друштвеним приликама и околностима. Дворкин сматра да обавеза државе јесте одржавање стабилности и богатства културе, јер постоје морални аргументи који оправдавају њена настојања да подржи „културу“ која представља погодне оквири у којима појединци доносе своје одлуке. Уколико постоји већа комплексност, веће богатство ресурса у културној структури, онда се проширује и могућност смислених опција за постојеће и будуће генерације (Dworkin, 1968, str. 14). Посебан осврт је направљен на босанскохерцеговачко друштво и његов културолошки концепт.

Друга цјелина рукописа под називом *Однос културе и њојашњих функција*, представља општепознати каузалитет између културе и друштва. Аутори у овом дијелу, поред потребе постојања културне политике у сваком друштву која је на себи својствен начин сложена категорија, истичу и њену условљеност функционисања. Посебна пажња је посвећена постојећим стратегијама културних политика у Републици Српској и Босни и Херцеговини.

Трећа цјелина, *Изазови културе у мултикултуралним друштвима*, освјетљава проблеме мултикултуралних друштава, а посебно оне који произилазе из различитих културних – вриједносних система условљених да бивствују заједно. У овом дијелу су сагледане прилике и начини функционисања неких од водећих мултикултуралних друштава на глобалном нивоу, са посебним освртом на стање и прилике са мултикултурализмом у Европи послије пада Берлинског зида.

У четвртој цјелини под називом *Идентитет као научни концепт* полази се од етимолошког одређења појма идентитета, до сагледавања до сада познатих дефиниција истог и њихових тумачења. Представљени су мање-више сви фактори који доприносе креирању културних идентитета, а посебно се издвајају појашњења везана за индивидуални, колективни и национални идентитет. Посебна пажња је посвећена категорији идентитета у савременом друштву, гдје су сагледани идентитетски проблеми данашњице узроковани глобализацијским процесима који се често препознају кроз различите форме кризе идентитета. Са експанзијом технолошке револуције, умреженог живљења, те технологије посредоване комуникације, културни идентитет је у сталној потрази за бољом позицијом у односу на контекст глобализације. Оно што је до сада било препознато као стални карактер народа и култура

пољубано је а нови, релативни идентитет, у функцији је онога чему тежимо, шта постајемо, како смо представљени и како се то одражава на начине на које себе представљамо (Baltazarević, 2017, str. 71).

У петом поглављу *Млади и идентитети у Републици Српској* аутори представљају резултате теоријског истраживања и интерпретацију истих о стању и приликама културног идентитета младих у Републици Српској. Читалачка публика се у овом дијелу може информисати о историјским, али и другим научним чињеницама које говоре о положају и третирању младих као специфичне групације у РС.

У шестом поглављу, под називом *Детерминанте идентитета студенске популације у Републици Српској*, користе се резултати истраживања аутора из научноистраживачког пројекта под називом *Утицај културног идентитета младих као детерминанте културних конфликта на друштвену перцепцију Републике Српске*. Резултати истраживања указују на освијешћеност популације младих у РС по питању кључних идентитетских одредница, као што су писмо, језик, вриједности.

У *Закључном дијелу и резимеу* аутори кроз изношење својих ставова дају препоруке за побољшање статуса популације младих, као и препоруке за јачање капацитета културних политика усмјерених ка младима.

На крају, вриједно је нагласити да су аутори ове монографије, Ђорлука и Вукајловић, уз спознају резултата домаће и иностране социологије на пољу културе и идентитета, што се види, како из наведене референтне литературе, тако и из њеног елаборисања у излагању, дали научни допринос социологији.

ЛИТЕРАТУРА

Baltazarević, B. (2017). *The influence of digital media on the deconstruction of the cultural identity of the individual and society (Doctoral dissertation)*. Beograd: Megatrend Univerzitet, Fakultet za kulturu i medije. Available at <http://megatrend.edu.rs/wp-content/uploads/2018/06/Doktorat-Borivoje-Baltezarevic.pdf> [In Serbian]

Dworkin, R. (1968). *On not prosecuting civil disobedience*. New York Review of Books, 10(2), str. 14–21.

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

вер. 2.1 – 1.12.2022

Редакција часописа *Социолошки годишњак* ће разматрати за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством.

Часопис **Социолошки годишњак** објављује искључиво претходно необјављене радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно дјелимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори дужни да то на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова свим ауторима у Социолошком годишњаку у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавјештава руководство институција у којима аутор/и раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (ћириличним или латиничним писмом).

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика.

Часопис наплаћује трошкове приликом слања рада, без обзира на исход рецензије (Article Submission Charge). Уплата трошкова ни на који начин не обавезују Редакцију да донесе позитивну одлуку у погледу публиковања рада.

Трошкови износе 75,00 КМ (40,00 EUR или 5.000,00 RSD) по потписаном аутору и плаћају се приликом пријављивања рада. Трошкове је дужан да плати сваки потписани аутор рада, независно од броја коаутора. Сваки аутор је у обавези да приликом пријаве рада достави скенирану (фотографисану) уплатницу.

Ако рад достављен на енглеском језику од стране аутора коме то није матерњи језик, и превод није довољно квалитетан, Редакција ће о томе обавијестити аутора и са њим договорити даљи поступак; у случају мањих недостатака у преводу, Редакција ће их сама поправити. Уколико кориговани превод није довољно квалитетан, а рукопис се прихвати за објављивање, првопотписани аутор плаћа додатних 100,00 КМ (50,00 EUR

или 6.000,00 RSD) у сврху професионалног превођења рада. Рад се не шаље на превођење прије пријема уплате трошкова на име превођења.

Трошкови у валути BAM (KM) се уплаћују на текући рачун Социолошког друштва Републике Српске:

Сврха уплате: Социолошки годишњак – Трошкови слања рада

Прималац: Социолошко друштво Републике Српске

Адреса: Алексе Шантића 1, Пале

Рачун: 5620120000130760

Уплате у страним валутама (EUR и RSD) се уплаћују према следећој инструкцији:

BENEFICIARY CUSTOMER:

IBAN: BA395620128045004046

SOCIOLOŠKO DRUŠTVO RS

A. SANTICA 86

71420 PALE

ACCOUNT WITH INSTITUTION:

SWIFT BIC: RAZBBA22

NLB BANKA A.D.

MILANA TERIĆA BR. 4, 78000 BANJA LUKA

BOSNIA AND HERZEGOVINA

INTERMEDIARY INSTITUTION FOR EUR:

SWIFT BIC: LJBAS12X

NOVA LJUBLJANSKA BANKA D.D.

LJUBLJANA

SLOVENIA

INTERMEDIARY INSTITUTION FOR RSD:

SWIFT BIC: KOBBSRBGXX

NLB KOMERCIJALNA BANKA AD BEOGRAD

BELGRADE

REPUBLIC OF SERBIA

Трошкове приликом слања рада (Article Submission Charge) не плаћају аутори који пријављују за објављивање стручне радове (нпр. приказе, информативне прилоге, уводнике), као ни аутори који су писали осврте, научне критике, научне полемике.

У посебним случајевима редакција може ослободити аутора плаћања наведених трошкова.

Од броја 17 **Социолошки годишњак** користи систем за електронско уређивање часописа.

Радови се могу пријавити на адреси:

<https://aseestant.ceon.rs/index.php/socgod/>

Техничко упутство за коришћење система за електронско уређивање часописа може се такође преузети на адреси:

<https://aseestant.ceon.rs/public/podsetnik.pdf>

Приликом пријаве рада у систем електронског уређивања Социолошког годишњака неопходно је приложити скенирану својеручно потписану изјаву да су испуњени сви постављени технички захтјеви укључујући и изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у цјелини нити дјелимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему слиједи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак. Образац изјаве о ауторству можете преузети на следећим линковима:

Српски: **[https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA O AUTORSTVU - CIR.pdf](https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA_O_AUTORSTVU_CIR.pdf)**

Енглески: **[https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA O AUTORSTVU - ENG.pdf](https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA_O_AUTORSTVU_ENG.pdf)**

Радови чији аутори и коаутори приликом пријаве рада не доставе потребне изјаве и не уплате Article Submission Charge у назначеном износу по аутору, неће бити узимани у разматрање за објављивање, нити ће њиховим ауторима/коауторима у вези са тим бити слате опомене.

Систем Asistent електронског уређивања часописа подразумијева коришћење сервиса CrossCheck, па се сви пријављени радови аутоматски, прије првог корака уређивачког поступка, провјеравају на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Прихваћени радови објављују се по редослиједу који одређује Редакција на приједлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима или тематским блоковима часописа *Социолошки годишњак*, главни и одговорни уредник ће, прије упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир приједлог уредника

тематског броја/блока (гост-уредник), уколико је он именован за конкретан тематски број.

У **Социолошком годишњаку** објављују се радови из области социологије и они из области других друштвених наука уколико су мултидисциплинарно засновани тако да садрже и социолошки аспект разматраног проблема. Чланци се категоризују сходно Правилнику о категоризацији и рангирању научних часописа који је донио Министар просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије («Службени гласник РС» бр. 159 од 30.12.2020. године). Они могу бити:

Научни чланци

1. **Оригиналан научни рад.** У њему се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примјени научних метода. Они по обиму не смију прећи 28800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне ријечи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;
2. **Прегледни рад.** Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
3. **Кратко или претходно саопштење.** Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18000 карактера са размаком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
4. **Научна критика, односно полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и **осврти**. Обим ове врсте радова је до 10000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним ријечима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапријеђење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18000 карактера са

размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Социолошког друштва Републике Српске и Српског социолошког друштва која су издавачи часописа *Социолошки годишњак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл.) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи сажетак нити кључне ријечи, али садржи одговарајуће референце.

У *Социолошком годишњаку* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар двије наведене референце. Редакција снажно охрабрује ауторе да користе, у мјери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

За часописне референце и све друге врсте радова гдје год је могуће треба навести електронску адресу са које се могу преузети. Редакција снажно препоручује навођење **DOI** адресе кад год је то могуће, а у осталим случајевима **URL** адресе.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција снажно охрабрује коришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона.

Илустрације дате у тексту су означене нумерички и ријечима.

Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 па надаље) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 па надаље) и потпис.

Све илустрације се приказују искључиво на српском језику. Ово значи не само да је наслов табеле или потпис илустрације на српском језику, већ и легенда илустрација, односно колоне и редови у табели.

Све илустрације се дају на крају рада, док се у самом тексту МОРА извршити упућивање на њих.

Примјер

У Табели 1 приказани су скорови етничке дистанце....

или

Из тога како се мијењала етничка дистанца у десетогодишњем периоду (в. Графикон 1).

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракту. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице.

Инострана имена се транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. Страни термини се пишу изворно, *италиком*, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се текст едитор који може сачувати документ у .doc формату. Формат стране А4 са проредом (Line Spacing) 1,5 и маргинама од 2,5 cm, поравнање Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избјегава **bold** и *курзив* (italic) који су резервисани за поднаслове. Сажетак (Abstract), кључне речи (Keywords) и фусноте куцају се са проредом (Line Spacing) Single tj. 1,0.

Приспјели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код два рецензента. Примједбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада. Рецензенти не могу да буду запослени у установи чију је афилијацију као своју навео аутор, односно неки од аутора. Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање прије публиковања, кореспондирајућем аутору. Евентуалне исправке требало би извршити у року од седам дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измјене, већ само исправке словних и других ситних грешака.

Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примједби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Дијелови рада су: насловна страна, апстракт са кључним ријечима, текст рада, захвалност (по жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

- а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на срп-ском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловe и поднасловe треба избјегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.
- б) Изнад наслова, у горњем лијевом углу, наводе се крупним словима приједлог категорије рада, а потом у реду испод име, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално три коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од три аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. Послије сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). У овој/овим фуснотама за сваког од аутора/коаутора потребно је ставити назнаку: Рођен XXXX године (нпр. «Рођен 1968. године»). Сматра се да је првопотписани аутор задужен за кореспонденцију са Редакцијом, а ако то није случај у фусноти која садржи e-mail аутора задуженог за кореспонденцију, треба навести «за кореспонденцију» и број мобилног телефона.
- в) Испод имена сваког од аутора/ коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одјељења/департамана, катедре), мјесто гдје је сједиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне ријечи

На другој страници рада налази се структурисани сажетак на српском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ,

Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узор-ковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурисани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацама, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацама. Након сажетка исписују се Кључне ријечи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

На крају рада, након референци пише се **Abstract** (Сажетак) и **Keywords** (Кључне речи) према истим правилима као и на српском језику. Обавеза аутора је да доставе квалитетан превод сажетка на енглески језик, а уколико је превод лош, Редакција ће са првопотписаним аутором договорити начин рјешавања тог проблема.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести сљедеће податке о дјелу (догађају) које се приказује, и то сљедећим редослиједом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): *Наслов дјела курсивом* (односно *Назив догађаја курсивом*). Мјесто издања: Издавач, година издања (Мјесто одржавања, вријеме одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотографија дјела/догађаја који се приказује доставља се у .jpg или .tiff формату као допунска датотека, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Примјер за приказ дјела:

Talcott Parsons: *Društveni sistem i drugi ogleđi*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009, 907 str.

Примјер за приказ догађаја:

European Sociological Associatio: *13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities*. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

За приказе књига или осврте/ научне критике који се односе на неку књигу, неопходно је доставити у боји квалитетно скенирану насловну корицу те књиге.

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурисаној IMRD форми која садржи: Увод/Циљ спроведеног истраживања, Приказ примјењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као «Кратко

саопштење», односно као «Научна критика, полемика, осврти», структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају у сам текст, али на његовом самом крају, као Прилози, како је већ објашњено. Сваки достављени Прилог (табела, цртеж, графикон...) мора бити експлицитно поменут у тексту својом нумеричком ознаком, нпр. Графикон 1 или Табела 2.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обиљежена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се исписује изнад њих

Примјер:

Табела 1: Средње вриједности скорова етничке дистанце

- графикони, фотографије и остале илустрације потписом испод њих **Примјер:**

Графикон 1: Приказ средњих вриједности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне, без боја. Увлачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Графикони и фотографије, уколико за тим постоји потреба, могу се дати у боји.

Наслови табела, потписи графикона и слика, садржај табела, графикона и слика исписују се искључиво на српском језику (истим писмом као и текст рада). Међународне ознаке и скраћенице општеприхваћене у међународној научној комуникацији, пишу се оним писмом како је то уобичајено (латинично, грчким словима и сл.).

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цитирање и позивање се врши **ИСКЉУЧИВО** у оквиру текста, у библиографским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена само у сврху напомена, како би се избјегло да ти подаци оптерећују сам текст, а процјена је аутора да је потребно пружити неке допунске информације (нпр. електронска адреса аутора, захвалница и сл), краћа објашњења у вези са значењем неких

термина, појмова (нпр. ако се у тексту даје нека латинска изрека, која није општепозната, у фусноти је могуће дати њено значење), биографске податке који су од значаја за разумијевање основног текста (нпр. уколико је то од значаја за разумијевање контекста могуће је дати краће биографске податке о неком теоретичару). Такође, фуснота се може искористи зарад упућивања неке опаске, примједбе или критике у односу на став неког другог аутора, у вези са нпр. његовом недослиједношћу у заступању неког става или за навођење неког примера, више као илустрације, занимљивости и сл., који по свом значају није такав да би оптерећивао текст, али је за рад корисно да се кроз фусноту читалац упути на њега.

Библиографске референце наводе се **ИСКЉУЧИВО латиничним писмом**. У Литератури се наводи само једно мјесто издања, чак иако је у самој публикацији наведено више њих.

Без обзира на то да ли је дјело објављено на српском језику ћирилично или латинично и да ли је потписано на српски транскрибованим именом и презименом аутора или оригиналним, у **библиографској парантези, као и у Литератури биће наведено презиме како је писано у оригиналу (на енглеском, француском, немачком) или транскрибовано на енглески** (са руског, арапског, кинеског). У том смислу потребно је писати у парантези и Литератури на пример Durkheim, а не Dirkem, Brzezinski, а не Bžežinski, Zinoviev, а не Zinovjev нити Зиновьев.

Презимена српских аутора се пишу уз коришћење наших дијакритичких знакова латиничним писмом: č, ć, dž, đ, š, ž.

АУТОР(И)	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НАВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ДРУГОМ И ДАЉИМ НАВОЂЕЊИМА У ТЕКСТУ
Дјело једног аутора	(Lukić, 1995a, str. 209)	(Lukić, 1995a, str. 30)
Дјело аутора настало у истој години као и његово претходно цитирано дело	(Lukić, 1995b, str. 30)	(Lukić, 1995b, str. 20)
Дјело два аутора	(Haralambos & Heald, 1989)	(Haralambos & Heald, 1989)
Дјело три до пет аутора	(Marković, Golenkova, Šuvaković, 2009)	(Marković i dr, 2009)
Дјело више од седам аутора	(Mihailović i dr, 2012)	(Mihailović i dr, 2012)
ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИЦОМ	(Republički zavod za statistiku [RZS], 2005)	(RZS, 2005)
ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИВЕ СКРАЋЕНИЦЕ	(Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2010)	(Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези се наводи презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира. У случају да из исте области постоји више аутора који носе исто презиме, посебно уколико се они и цитирају или се на њих позива у раду, АПА стандард предвиђа да се испред наведеног презимена дода иницијал имена сваког од њих.

У библиографској парентези се број стране, ако је то потребно ради директног цитата, одваја запетом, уз навођење скраћенице „str.“. У неким случајевима, навођене странице није неопходно, пошто се позива на читаво једно дјело (чланак, књигу) и идеју у њему изложу, а не наводи се дословни цитат.

Примјер:

У свом тексту Антонић полемисе са више наших методолога и истраживача друштвене покретљивости, указујући на њихов шематизам у читању статистичких показатеља, попут Јасудиног индекса, као и на недовољно реалистичко схватање појма «отвореног друштва» (Antonić, 2013).

За изворе и литературу на страном језику могуће је умјесто «и др» користити латинско «et al», а умјесто «и», посебно када се ради о англосаксонској литератури, знак «&».

Приликом позивања истовремено на неколико аутора, према АПА стилу, унутар исте библиографске заграде њихова дјела наводе се азбучним, односно абецедним редом.

Примјер:

Није мали број аутора који сматрају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Brzezinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више ријечи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст **СА НАВОДНИЦИМА**. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Примјер:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударају са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној

производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипнократска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и „сексуалне слободе”. (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасног и недвосмисленог закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Референце се НЕ НУМЕРИШУ.

Наслови референци се увијек исписују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се исписују редослиједом презимена првог аутора према британском алфabetу. Оне референце које започињу са српским словима (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) наводе се према њиховом редослиједу у српској абeдeди..

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редослиједу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у списку литературе потпуно дослиједно се поштује алфabetски, односно абeдeдни, редослијед презимена аутора. Када се наводе радови истог аутора објављени у истој години, поред ознаке године стављају се словне ознаке а, б, с...Нпр. (Lukić, 1995a) или (Lukić, 1995b). Према том редослиједу се ови радови ређају и у списку литературе.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monograph*. Mjesto izdanja: Naziv izdavača.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), послeје назива града у загради се

убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Примјер:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement*. Istočno Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download> [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu* vol (br. u tekućoj godini), paginacija od - do. Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Примјер:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled* vol. XLVII (2), 145–170 Available at [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena.(godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priređivača uz stavljenu napomenu u zagradi (ed. or eds.) *Name of publication in italic* (у загради навести пагинацију чланка од-до БЕЗ ОЗНАКЕ стр.). Мјесто изданја: Naziv izdavača. Ако је текст доступан on line било путем url адресе или посједује doi ознаку њих **обавезно** навести на крају, као и у случају чланака из часописа. Уколико није рад на енглеском, навести у угластој загради на ком је језику објављен, нпр. [In Serbian]

Примјер:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called the new French sociology and

its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds.) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univeziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Примјер:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28. Available at: <http://www.politika.rs/scc/clanak/384821/Pogledi/Region-i-barijere> [In Serbian]

Уколико је текст доступан онлајн увијек је пожељно навести линк.

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недјељницима, двонедељницима, мјесечницима, годишњацима):

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Примјер:

Chomsky, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *NIN* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). *Title of dissertation in italic* (doctoral dissertation/master's thesis). *Naziv ustanove* gdje je odbranjena, mjesto sjedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). *Title of dissertation in italic* (doctoral dissertation/master's thesis). *Naziv ustanove* gdje je odbranjena, mjesto sjedišta ustanove. Available at url adresa. [In Serbian]

Прилог 1

УПУТСТВО ЗА ФОРМАТИРАЊЕ РАДА

ПРИЈЕДЛОГ КАТЕГОРИЈЕ РАДА

Име, средње слово и презиме првог аутора¹
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

Име, средње слово и презиме другог аутора²
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

Име, средње слово и презиме трећег аутора³
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

УКОЛИКО није другачије назначено, аутором за кореспонденцију се сматра први аутор! Осим званичне електронске поште, аутор за кореспонденцију може означити и други e-mail са назнаком „за кореспонденцију”, као и број телефона

НАСЛОВ РАДА⁴

Сажетак: На другој страници рада налази се структурирани сажетак на српском језику написан према IMRD моделу, кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узор- ковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурирани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацама, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацама.

Након Сажетка, односно после Abstract, уз један ред размака, исписују се Кључне речи (Keywords, ријеч писати **СПОЈЕНО!**), којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми, који се одвајају запетом и размаком.

У тексту је могуће користити **највише три нивоа поднаслова.**

Поднасловe навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

[користи се за означавање: УВОД, МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА ИЛИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР, РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА, ДИСКУСИЈА, ЗАКЉУЧАК (при чему називи ових поглавља не морају бити овако означени, већ се могу и другачије насловити, али да буде јасно да је то њихова функција у раду) ЛИТЕРАТУРА, ПРИЛОГ.]

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

ЛИТЕРАТУРА

[наводи се као посљедњи наслов првог нивоа, а форматира према правилима из овог упутства.]

Abstract на енглеском језику, након кога уз један ред размака, исписују се Keywords (ријеч писати **СПОЈЕНО!**), према истим правилима као и Сажетак и Кључне ријечи на српском језику.

Табеле, графиконе и слике уносити на крају текста, на начин детаљно описан у овом Упутству.

¹ e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

² e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

³ e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

⁴ По потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан, односно податак да је рад настао у оквиру научно-истраживачке дјелатности одређене научно-истраживачке установе коју финансира Министарство просвјете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уколико знате, навести број Уговора о томе Ваше установе са Министарством); 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора; 4) уколико сматрате да је оправдано да се неком појединцу или институцији посебно захвалите због пружене помоћи приликом вршења истраживања или писања рада.

САДРЖАЈ

Марко Р. Попадић

ПОДСТИЦАЊЕ ЛИКОВНОГ СТВАРАЛАШТВА УЧЕНИКА У
ЗОНИ НАРЕДНОГ РАЗВОЈА

5

Uroš B. Selenić

UTICAJ TRADICIONALNIH MEDIJA NA MLADE U
BEOGRADU U ERI DIGITALNIH TEHNOLOGIJA

21

Милош Ст. Ернаут

АКТУЕЛНОСТ ЖИТИЈА ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА –
СВЈЕДОЧАНСТВО ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА И/ИЛИ НАУК ЗА
БУДУЋНОСТ

35

Nataša Z. Tešanović

PRIMJENA STORITELINGA U POLITIČKIM ODNOSIMA S
JAVNOŠĆU

47

Сања Б. Докић Мрша

ВРИЈЕДНОСТ ИНФОРМАЦИЈЕ У ЕРИ ПОСТИСТИНЕ

61

Биљана Ч. Милошевић Шошо

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У РЕПУБЛИЦИ
СРПСКОЈ И ЊЕГОВЕ КОМПОНЕНТЕ

75

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

80

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

РЕЦЕНЗЕНТИ У БРОЈУ 18

Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет у Пескари - Филолошки факултет
Пескара, Италија

Зоран Б. Јефтовић, редовни професор
Универзитет у Нишу - Филозофски факултет
Ниш, Србија

Зоран Аврамовић, редовни професор у пензији
Институт за педагошка истраживања
Београд, Србија
Универзитет у Источном Сарајеву - Филозофски факултет
Источно Сарајево, БиХ

Данијела Здравковић, редовни професор
Универзитет у Нишу - Филозофски факултет
Ниш, Србија

Миљан Попић, доцент
Универзитет у Источном Сарајеву - Филозофски факултет
Источно Сарајево, БиХ

Дејана Радовановић Шаренац, доцент
Универзитет у Источном Сарајеву - Филозофски факултет
Источно Сарајево, БиХ

Бранислава Вучковић, доцент
Универзитет у Приштини са привременим сједиштем у Косовској Митровици -
Филозофски факултет
Косовска Митровица, Србија

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316

SOCIOLOŠKI godišnjak [Elektronski izvor] : časopis Sociološkog društva
Republike Srpske / glavni i odgovorni urednik Bojan Ćorluka. - El. godišnjak.
- Pale : Sociološko Društvo Republike Srpske; Beograd : Srpsko sociološko
društvo, 2022

Način pristupa (URL): https://www.sociolog.rs/socioloski_godisnjak.html.
- Godišnje. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 5. 5. 2022. - Puni tekst. -
Drugo izdanje na drugom mediju: Sociološki godišnjak = ISSN 1840-1538

ISSN 2831-0330 = Sociološki godišnjak (Online)

COBISS.BH-ID 49313798

